

3578

491.99-1

7-43

491-776
Պ. Պ. ՀԱՅՈՒՆԻ

ԵՐԵՒԱՆԵԱՆ
ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Դ Է Մ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

1925

491.99-1

2-43

2304-10

ԵՐԵՒԱՆԵԱՆ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԷՄ

3-43-2

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

$$\begin{array}{r} 1002 \\ 8526 \end{array}$$

1925

11.06.2013

Ա

Խ Ն Դ Ի Ր Ը

ԲՐԱՏԱՊ պայքարի և հայկական պատմութեան էջերուն մէջ արձանագրելի օրեր էին անոնք, 1922ի Յունիսի օրերը, ուր Կոստանդնուպոլսի Հայութիւնն աւելի մօտէն կը ծանօթանար հայ Ոստանին մէջ հաստատուած նորահնար ուղղագրութեան, զոր այլանշակ կը գտնէր: Հայ Արուեստի Տունը փութաց կազմակերպել հոն հրապարակային մեծ վիճաբանութիւն մ'այդ խնդրին վրայ, արդիւնքը հաղորդելու համար Երևանի, — զոր սակայն խափանեցին վերահաս քաղաքական պատահարները: — Կատարուեցան երկու մեծ գումարումներ, որոց մէջ խոնած էր մեծագոյն մասն արեւմտահայ և հոն ներկայ կովկասցի

9072-83

զարգացեալ դասին, մի քանի հարիւր հոգի, հզօր ու հանդիսական բողոք մը բառնալու իւր բազմաթիւ ճառախօսից բերանէն, որոց հետ միացուց իւր ձայնը մամուլն ալ:

Երկուք էին գլխաւոր բանախօսները, որոց վիճակուած էր սկսիլ ու փակել վիճարանութեանց շարքը: Ի նպաստ նոր ուղղագրութեան խօսեցաւ Ուս. Ա. Խաչատուրեանը, որ ինքնայօժար ստանձնած էր իւր դերը: Իսկ հնոյն պաշտպանութիւնն ինձ յանձնելու պատիւն ըրած էր Հ. Ա. Տունը: Մեսրոբեան դրութեան ինձ շնորհած փաստերը, և միանգամայն ունկընդրացս գաղափարակցութիւնը՝ բնականապէս պիտի զօրացնէին իմ դերս, շահեցնելով ինձ հասարակաց ջերմ հաւանութիւնը, և վկայելով՝ թէ Արեղեանի հանճարեղ գիւտն ամբողջութեան դատապարտուած էր ազգին ամբողջութեան համար: Անոր հաճութիւն ցոյց տուին, յարգելի պաշտպանէն զատ, երեք հոգի, որոց մին, որ խօսեցաւ եւս, յետ վերջին անգամ լսելու զիս, մօտեցաւ և ըսաւ՝ թէ համոզումը շրջած էր աւանդական ուղղագրութեան կողմ: Իսկ միւս պարոնները քիչ վերջ երեւան գնացին: Հայ գրագիտաց կողմանէ համակրութեամբ ընդունուեցան յետոյ նոյն խնդրոյ մասին հրատարակած երեք յօ-

դուածներս ալ¹: Առիթ չունեցայ լսելու, ինչ ընդունելութիւն գտաւ ընդդիմախօսիս գրութիւնը, զոր նոյնպէս սկսաւ տպագրել Կոստանդնուպոլսոյ Բարձրալմարը, որոյ հետ մեռաւ շարունակութիւնն ալ:

Ուս. Խաչատուրեան երևանեան նորութիւնը պաշտպանելու ժամանակ՝ վերապահումներ ըրաւ անոր ինչ ինչ կէտերու մասին, զորս հակառակ կը գտնէր հայրենի լեզուական օրինաց, և այսու կը հաստատէր՝ ինչ որ հրապարակաւ զլացաւ ինձ ընել, թէ ուղղագրութեան գործը չէր յանձնուած ճարտարագոյն հայկաբանից ձեռքը, — այս բառիս արեւմտահայ իմաստով, որ կը տարբերի արեւելեանէն:

Այդ նորածնութիւնը կու գար վաւերացնել ու տալ ազգին՝ Երևանի Ժողովրդապետի ծանօթ ղեկրետը, յանձնուած նոյն Կոմիտասի Երեւանի լսելու տրուելու հակողութեան, — որ հայ ուղղագրութեանէն զատ՝ մեր լեզուի բառարանին ռեփորմն ալ վճռած էր, — իւր պահանջած փոփոխութեանց մէկ մասը «ժամանակաւորապէս» խնայելով գրագիտաց. իսկ ամբողջութիւնը ստիպողական ընելով դըպրոցաց մէջ: Կը խորհէի՝ թէ այդ աշա-

1. Ժողովրդի մայն, 26, 27, 28 Յւն. 1922:

կերտներն ո՛րքան պիտի բաղձային արդէն չափահաս զրազէտներ լինել: Իսկ թէ հին դրութեան կառուող զբաղիտաց դէմ ինչ օրինական սաստեր սահմանուած էին, անձանթ կը մնար: Շատ բաներ ըսուեցան ու զրուեցան այդ մասին այն օրերուն: Բայց մէկ բան ստոյգ է՝ որ խորհրդային Հայաստանէն ելած ամէն գիրք ու թերթ նոր ուղղագրութիւնը կը կրէր՝ միաձոյլ և անողոր համաձեւութեամբ մը: Օրէնքը հոն կը կատարէր իւր պաշտօնը բովանդակ խտութեամբ, զգացնելով՝ թէ նոր ուղղագրութիւնը կենաց և մահու խնդիր դարձած էր մեր նոր կառավարութեան համար:

Բան մը սակայն, որուն մեր խելքն ի զուր կ'աշխատէր ու դեռ կ'աշխատի հասնիլ, այն է՝ թէ պետական վճիռ մ'ի՞նչ պէս կարող էր ելնել յանկարծակի, իրեն և Ստուծոյ միայն յայտնի օր մը, հիմնովին փոխել լեզուի մ'ուղղագրութիւնը: Ուղղագրութիւնը փոխողը կրնայ ուրեմն, եթէ ուզէ, լեզուն ալ փոխել կամ նոր լեզու մը ստեղծել: Մեր այդ յարգելի կոմիտայները մոռացած էին՝ թէ լեզուն պետութեան մը ստացուածքը չէ, այլ հասարակութեան. և թէ գայն կերտելու կամ փոփոխելու իրաւունքը՝ բնութենէն տրուած է ազգերու և ժամանակին, ոչ անհատներ:

րու, Հայերուս համար ինչ խրթին ու խորհրդաւոր անուն ալ կրեն այդ անհատները կամ պաշտօնարանը: Ո՛չ մէկ ընդհանուր զեկոյց, ոչ մէկ կոչ հայ զբաղան դասուն, որոյ ստուար և հայ լեզուի մէջ աւելի եփած մասը կը նստէր Սեւ ծովէն աօդին, մինչև Ադրիականէն վեր ու մինչև ի Դանուբ, և անոր մշակութեան մէջ դարաւոր արժանիքներ ալ դիզած էր: Այլ չոր դիպրետ մը մեզ կը բերէր պարզապէս 1519 տարիներու ուղղագրութեան մը հրամայական ու յապուրակի աւերը:

Թէ այդ խնդրոյ մասին Երեւանի հետ սակարկութիւնը ներելի՞ էր այն պահուն, վճիռը յուսոյ նշոյլ մը չէր տար մեզ: Հետևաբար մեր վիճարանական պայքարին յաջորդեց արհամարհոտ լռութիւն մ'արեւմտեան Հայութեան կողմանէ, մերթ ընդմիջուած թեթեւ սլաքներէ՝ նոյն ուղղագրութեան դէմ, սպասելով որ ժամանակը ցոյց տար կատարուած գործին անտեղութիւնը: Ժամանակը կատարեց իւր դերը, և հիմայ ճիգեր կը տեսնենք՝ անպատեհութիւնը արբազրելու ուրիշ անպատեհութեամբ մը: Եւ որովհետեւ այս ալէկոծութիւնը հետեանքն է ինչ ինչ կարեւոր սկզբունքներու անծանօթութեան Երեւանի մէջ, պէտքը կը զգամ

անգամ մ'ալ դառնալու շեշտելու իմ եր-
բեմն տուած փաստերս՝ — ընդլայնած ու
լրացուցած նոր տարրերով՝ — այդ և այդ-
պիսի յեղյկողով ձեռնարկութեանց դէմ,
թերևս կարենամ օգուտ մ'ընծայել Ե-
րևանի մէջ ճարակած գրափոխական տենդի-
բուժման, եթէ երբեք թոյլ տրուի ձայնիս
անցնիլ անոր դժուարամատոյց պարիսպ-
ներէն ներս:

Բ

ՊԱՏԱՍԽԱՆՍ

Մեր ծանօթ վիճաբանութեան մէջ Ուս.
Խաչատուրեանը շատ բնական կը գտնէր
այն ժամանակ եղած կարգադրութիւնը,
նկատելով՝ որ լեզուները փոփոխական են
միշտ, իրենց ուղղագրութեամբ հանդերձ.
Թէ եւրոպական ազգերէն ոմանք ալ նոյնն
ըրած են արդէն. թէ մեր հին զրչագրաց
մէջ ևս նոր փոփոխութեանց հետքերը կը
նշմարուին. և թէ բուն ժամանակն էր այդ
նորութեան կամ նորոգութեան: Իմ պա-
տասխանս պարզ է և որոշ, զոր կ'ամփո-
փեմ հետեւեալ կէտերու մէջ:

1. — Լեզուները և ուղղագրութիւնը

փոփոխական են, ստոյգ է, բայց ժամա-
նակի շրջանին մէջ, յուշիկ և ինքն իրեն,
ինչպէս կ'երիտասարդանայ մանուկը, կամ
կը ծերանայ երիտասարդը, և ոչ թէ հրա-
ցանին ու սուրին յեցած պետական ուժով:
Գիտութեան, ոչ թէ քաղաքականութեան
ձեռքով:

Միւս ազգերէ ոմանք վերածեցին իրենց
ուղղագրութիւնը չափով մը. բայց ուրիշ-
ներ ալ անփոփոխ պահեցին, իւրաքան-
չիւրն իւր յատուկ պահանջին համեմատ,
առանց որ մէկուն օրինակը ստիպողական
դառնայ միւսին: Անգղիացիք ու Գաղիա-
ցիք զեռ կը պահեն իրենց աղաւաղեալ
ձայնաւորները, միաձայն երկբարբառները,
և ներքին ու մանաւանդ ծայրի մէկէն
մինչեւ երեք անձայն զրերը, թէև ունին
գիտնական վճռատու կաճառներ, որոնք
անգամ իրենք զիրենք տկար կը զգան
տիրող սովորութեան հանդէպ, և վարա-
նելով կը մօտենան խնդրոյն:

Ոչ ալ հ-ի մը գիսաւորային երեւումը
փոխանակ յ-ի՝ հին թերթի մը մուծ ան-
կեան մէջ, կամ ղ-ի մը՝ փոխան ուշ-ի՝
ուրիշի մը մէջ, կամ յ-ի մը յապաւումը
թղթի կամ քարի մը վրայ, զրուածոց՝
որոնք բանիմաց մատենագրաց ձեռքէն
ելած, այլ սովորական և յաճախ սովո-

ըրականէն շատ վար մահկանացուներու, որոնք՝ ինչպէս նաև գիտուններն անգամ՝ ենթակայ էին սխալելու, — ինչպէս յաճախ կը սխալինը ակամայ մեք իսկ՝ հակառակ մեր գիտութեան ու կամքին, առանց խորհելու կամ պահանջելու՝ որ մեր սխալներն ապագայից համար ուղղագրութեան օրէնք հանդիսանան, — չեն կարող հիմն և առաջնորդ կազմել նորակերտ ուղղագրութեան մը, երբ անոցմէ յառաջ, անոնց հետ և անոցմէ վերջ կը տեսնենք ու կ'ապացուցանենք անընդհատ շարունակուած ընդհանուր օրէնքը, որ կը հաստատէ՝ թէ իրեն հակառակ երեւոյթները դիպուածներ են, շեղումներ են լոկ, որքան ալ յաճախեալ լինին, անմիաբանը նոյն ինքն իրարու մէջ և մերթ նոյն իսկ մի և նոյն զրջին ներքեւ հանգամանք՝ զոր ամէն օր, որ զրչագրաց մօտ կը գտնուի, կարող է նկատել: Հակառակ պարագային՝ մեսրօբեան դրութիւնը չքացած անյայտացած պիտի լինէր, և մեր՝ կարծեցեալ նոր ձեւը պիտի ժառանգէինը հիմայ աւանդութենէն:

2. — Մեսրօբեան դրութիւն, շեղումներ, դիւրին է ըսել, (կրնան խորհիլ ոմանք). բայց ո՞վ պիտի հաւաստէ՝ թէ ուղղագրութեան սովորական ձեւը Մեսրօ-

բայ հաստատածն է: Մեր վաւերական շատ բարձր թուականով զրչագրեր չունինը, և Մեսրօբայ ու մեզ հասած զրչագրաց մէջ դարեր կան: Չէ՞ կարելի՝ որ այդ ժամանակամիջոցին նախնական ուղղագրութիւնն այլափոխուած լինի՝ յաւելուածով անձայն յին, և-ին և այլն:

Ասոր պատասխանելու համար պէտք չունինը երկար խուզարկութեանց կամ քերականական փաստերու: Հնագոյն զրչագրաց պակասը կը լրացնեն հնագոյն արձանագրութիւնը, անոնց չափ և աւելի պերճախօս, որոցմէ երեքը միայն կը շատանամ յառաջ բերել հոս՝ ըստ իրենց հարազատ ընթերցման, զոր կու տայ Գար. վ. Յովսէփեան, անոնց լուսանկարչական պատկերաց հետ¹:

Առաջինն է Տեկորոյ եկեղեցւոյն յիշատակարանը, որ է այսպէս. «... պիսկոպոսի եւ Տայրոնի Տեկորոյ վանաց երիցու եւ Մանանայ հազարապետի Ուրանայ հոռոմի, որ եւ հիմնարկեցաւ տեղիս ի ձեռն Յոհանու Հայոց կաթողիկոսութեան եւ Յոհանու Արշարունեաց յիւր բարեխաւսութիւն եւ բոլոր ազգին եւ ամուսնի եւ որդե-

1. Գրչութեան արտեսար ձին Հայոց մէջ. Վրչպտ. 1918.

կաց եւ սիրեւեաց. եւ Սահակ կամսարական շինեաց զայս վկայարան սրբոյ Սարգսի» (էջ 5): Հ. Աւիշան նկատելով պատմական անուանցդ զուգադիպութիւնը, զայդ կը հանէ Յովհաննու Մանդակունւոյ օրերը, այն է Ե դարու վերջերը¹:

Երկրորդն է Ներսէս կամսարականի յիշատակարանը թալնոյ եկեղեցւոյն մէջ՝ Է դարէն. «Ես Ներսէս ապոհապատ պաշտօնիկ Շիր)ակայ եւ Արշարունեաց տէր շինեցի զեկեղեցիս յանուն սրբոյ աստուածածնին ի բարեխաւսութիւն ինձ եւ Շուշանայ ամուսնոյ իմոյ եւ Հրահատայ որդւոյ մերոյ» (էջ 7):

Երրորդն է Կոմիտաս կաթողիկոսի արձանագիրը Ս. Հովհաննէի մէջ՝ նոյն դարէն. «Ես Կոմիտաս եկեղեցապան Սրբոյ Հովհաննէի կոչեցայ յաթոս սրբոյն Գրեգորի, շինեցի գտածար սրբոց վկայիցս Քի.» (էջ 6): Եւ նոյն հայրապետի յօրինած շարականն ի պատիւ Հովհաննիսի, այբուբենի տառից թուով ու սկզբնաւորութեամբ, եօթներորդ տունը կը սկսի Է գրով. «Է՛ զարմացումն եւ ի վեր քան զհրաշս»:

Ահաւասիկ ուրեմն մեսրոբեան ուղղագրութիւնը, սկսուած արձանագրութիւննոյն

ինքն Մեսրոբայ դարէն, իւր Ե-ով անուանց ու բայից ծայրը, եւ իւր Է-ով բառերու մէջ եւ առանձինն իբրէն հական բայ: Ահաւասիկ հասարակաց եւ հարազատ ուղղագրութիւնը, կանոնաւորապէս շարունակուած նաեւ հետագայ զրչագրաց մէջ, որոց հին ու պատուականագոյն օրինակները ձեռքիս ներքեւ ունիմ՝ 902, 1007, 1181 եւ այլ թուականներէ. եւ զոր կու գար յեղաշրջել երեւանեան վճիռը:

Մեսրոբեանին միակ տարբերութիւնն այժմեան սովորականէն՝ եւ գրի ներկայութիւնն էր մի քանի բառերու մէջ. որով հին երկաթագիրը կանոնաւորապէս կը գրեն րե, եւ ածանցները՝ երե, րեպետ, ինչպէս եւ երկրորդ լծորդութեան բայից հետեւեալ դէմքերը, եի, եիր, եաք, եիր, եին, եւ զորս միջին դարն իսկ վերածեց արդի ձևին, ենթարկելով ընդհանուր ուղղագրական կանոնին: Իսկ բոլոր միւս շեղումներն անուշադրութեան կամ տգիտութեան արդիւնը էին, ինչպէս ըսի, կամ անհատական փոքրձեւ, եւ չեն կազմած բնաւ հասարակաց սովորութիւն: Այդ շեղումներն ի մի գումարելով Արեղեանը, եւ խումբ մ'ալ իւր ուղեղէն բարդելով անոնց վրայ, շինեց մէկ տեսակը դանիւլեան զանգուածին՝ որ պայթեցուց Բարե-

1. Շիրակ, 132.

լացւոց վիշապը, և որ խրած կը մնայ հայ ազգի կոկորդին մէջ:

3. — Կ'անցնիմ թուել այն ծանր հեռանքներն ու վիասները, զորս այդ նութեան ընդհանրացումն ու յաւերժացումը մեր ազգի մէջ՝ յառաջ պիտի բերէր:

Մեր Հայերս տասնութինգ դարերու քոխ մատենագրութիւն մ'ունինք՝ զբարար և աշխարհաբար լեզուներով, որ մեր մտաւոր սնունդն ու պարծանքը և ազգային գոյութեան հիմը կը կազմէ պատմութեան ու մարդկութեան առջև, և զոր պիտի մօտեցընենք նաև մեր ուսանողութեան մատաղ շրթներուն ու մտքին: Քաղաքակիրթ հին ազգերը պէտք է կապուած մնան միշտ իրենց մտաւոր անցելոյն հետ. որովհետեւ անով պիտի գիտնան ու գիտցնեն՝ թէ իսկապէս փայլուն աւանդութեան մը ժառանգորդներն են իրենք, և ոչ անգիր քրդեր կամ գնչուներ, և անով պահանջին իրենց գոյութեան իրաւունքը: Բայց երեւանեան ուղղագրութիւնը պատուար մը կը դնէ անցեալ մատենագրութեան և ապագայ սերնդին մէջ: Ինչպէս պիտի անցնի սա այդ պատուարին վրայէն: Բոլոր նախընթաց ստուար մատենագրութիւնը և բոլոր բառարանները վերստին տպագրել նոր ուղղագրութեամբ, այդ անկարելի է,

երեւանի պետութեան ամբողջ հարստութիւնը չպիտի բաւէր. և միւս կողմանէ մատենագրաց հոգին պիտի բողբոջէր ազոր դէմ՝ իբրեւ սրբապղծութեան մը:

Եթէ չենք կարող ուրանալ մեր անցեալը, և ոչ նոր ուղղագրութիւնը հաշտեցնել անոր հետ, ինչ կը մնար ընել ուրեմն: Ուրիշ հնար չկար, բայց ինչ որ արդէն երևանեան հրահանգը կը սահմանէր. « Հին բնագիրների հրատարակութիւնների մէջ պահել հին ուղղագրութիւնը, իսկ բարբառներով գաւառների մէջ՝ հեղինակների գործածած ուղղագրութիւնը »: Հետեւաբար ուսուցիչները հարկադրուած են նաև հայ ուսանողութեան սովորեցնել երկու ուղղագրութիւն միանգամայն, ինչպէս կը արամազրէ նոյն վճիռը. այսինքն մէկ ուղղագրութեան լուծը թեթեւցնել ջանալու ժամանակ՝ կրկին լուծ զնել անոնց պարանոցին վրայ: Եւ այսպէս անոնց գլխին մէջ խճողել խառնակոյտ զանգուած մը հնի ու նորի, կրկնաճեւ բառերու, աւելի ու պակաս տառերու. ինչպէս ողորմելի և վողորմելի, յոյս և հոշոյս, ամօթ և ամոթ, արդեօք և արդյոք, երկինք և յերկինք, տէր ու տեր, թիւ և թիվ, նուէր ու նվեր, և ուրիշ բիւր հակասութիւններ. վագրալի վիճակ

երև. ուղղագրութեան և արտագրութեան

մը վերջապէս: Ահաւասիկ ինչ որ կրնա-
յինք շահիլ երեւանեան վճռէն՝ ընդու-
նելով զայն, և ինչ որ արդէն շահեցաւ
Հայաստան:

4. — Նոյնը պիտի պատահէր ծաղ-
կաքաղ զրքերու մէջ և կոչումներ ընելու
ժամանակ. կրկին ուղղագրութիւն մի և
նոյն հատորի մէջ: Իսկ եթէ փորձուէինք
բոլորը նոր ոճով գրել, ինչքն պիտի ու-
նենայինք, մանաւանդ զրարար կտորներու
մէջ: Զոր օրինակ, յիմն պիտի դառնար
տան մը հիմն. — յամ՝ սոխի կամ
խստորի համ պիտի տար. — յայր՝ քա-
րայրէն պիտի լինէր հայր կամ ծնող. —
յԱստուած՝ պիտի իջնէր աթոռէն և դառ-
նար հաստոված կամ արարած, և կամ
հԱռցված, նոյնքան տրտառաց. — յեղոյ՝
որ է շրջել կամ փոխել բան մը ուրիշ
բանի, զայն հեղոյ կամ թափել պիտի
տար. — փոխանակ յռայ (լսեցի) պատմա-
կանին, յվա (րռա) հրամայականով լուանալ
պիտի տայինք. — գետեկ (= գետ և գետ)
թէ ջուր պիտի ինզրէինք և թէ գիտու-
թիւն: Եւ ուրիշ նման հազար տարօրի-
նակութիւններ:

Նոյն անտեղութիւնն ու շփոթութիւնն
անխուսափելի էր նաև աշխարհարար լե-
զուի մէջ: Եւ երբ տեղ մը գրուած գտնէինք

« հումր լեզու » բացատրութիւնը, պիտի
ստիպուէինք հարցնել Երեւանի կոմիսա-
րիատին, ծանրախօս (յամր) իմանալու
ենք, թէ մունջ. — հարկը Երեւանի պե-
տական զանձատան մէջ որոնելու ենք,
թէ մեր աղքատիկ տներէն ներս (յարկ).
— երեւանեցի պարոններէն միոյն հաս-
ցէին կարգալով հաշոյ մակդիրը, ի՞նչպէս
պիտի գատէինք աղոր բարի նշանակութիւ-
նը (յաշոյ) ձախորդէն. — հետ՝ գործողու-
թենէ մը վերջ (յետ) թէ զուգընթաց կը
նշանակէ. — հատը զաշտի՝ վրայ փնդռե-
լու ենք (հօտ) թէ ծաղկանց. — մեր հոր
մասին խօսելու ժամանակ՝ արդեօք ջրհո-
րի՞ հետ է մեր գործը թէ ծնողի (հօր). և
այլն:

Եւ այս խառնակութիւնը հետեանք պի-
տի լինէր հայ բառարանի յեղաշրջութեան,
որով բառերու մեծ խումբ մը կը ջնջուի
նոր ուղղագրութեամբ, և անոնց փոխարէն
կը շատնան բազմանիշ բառերը, ինչ որ
կարեւոր փնաս մը կը կազմէ նախորդաց
վրայ:

Մի՛ թէ բազմանիշ բառեր չունինք ար-
դէն, պիտի ըսուի, թէ մեր և թէ ուրիշ
ազգեր: Այո՛, ունինք. բայց բազմանիշ բա-
ռերու հարստութիւնն՝ աղքատութիւն է
լեզուի մը համար. աւելի աշխատութիւն

կը պահանջէ հասկանալու. պատճառ կը գտնայ մթութեանց ու թիւրիմացութեանց, և զրոյներու բացատրութեանց թռիչքը կը կաշկանդէ ու կը կասեցնէ՝ երկդիմութիւնները խափանելու ջանքերով: Օրինակի համար՝ եթէ փոխանակ ցորեն, հաճար, գարի և վարսակ բառերուն՝ ունենայինք ցորենը միայն, որ իւր վրայ կեղրոնացնէր չորս արմտեաց իմաստները, և կամ եթէ չունենայինք ազգականութեան ու խնամութեան այլազան կոչումները, ուսկից զուրկ են եւրոպական լեզուները, հայ բարբառն աւելի ճշիւ պիտի լինէր՝ թէ աղբատ, աւելի յստակ՝ թէ շփոթ: Երեւանեան ուղղագրութիւնն այս կողմանէ ալ կը տկարացնէ և մեծապէս կը խանգարէ մեր լեզուն:

5. — Աշխարհաբարը, դատրիկը զբարրին, կը կարօտի տակաւին ու պիտի կարօտի միշտ անոր մայրենի օժանդակութեան, ինչպէս եւրոպական նոր լեզուները յունականին կամ լատիներենին: Գրաբարն է՝ որ պիտի շնորհէ մեր խօսուն լեզուին հարստութիւն, կորով, տոհմային նկարագիր, գիտական բառերու յարաճուն մթերը: Ռուսերէնը չի կրնար մեր նախնեաց բարբառին տեղը բռնել ու գոհացնել զմեզ. կամխարխաւոր, դեկրետը, ռեֆորմը՝

իրենց սարօքը՝ պիտի մնան մեզ համար խուժուժ ու անհասկանալի տարրեր, որոց անձրեւմը հայերենի մէջ՝ կասկած կու տայ ինձ՝ թէ իրենց մուրացիկներուն համար ալ պայծառ լինելու չեն անոնց իմաստները, որով կը հարկադրին զանոնք կոչել օտար ձայներով: Եւ որպէս զի մեք կարենանք ըմպել մեր հարազատ աղբիւրէն, հարկ է պահել անոր հետ մեր ուղղագրական զօղը, որոյ խզումը՝ պիտի զատէր զմեզ անտի, խորթացնելով զայն, և անկարելի դարձնելով անոր արմատներուն բարդութիւնն ի նպաստ նոր լեզուին, որ այսուհետեւ իւր սնունդը պիտի մուրար օտար լեզուներէն, և անոնց մէջ ալ պիտի խորասուզուէր ու կորնչէր՝ ի վնաս մեր ազգային գոյութեան:

6. — Յիշեցի բառերու բարդութեան խնդիրը, որ լեզուագիտական տեսակիտով մեծ կարեւորութիւն ունի: Որովհետեւ վայրենի երկիրներուն անձանօթ, բայց քաղաքակիրթ աշխարհաց մէջ կայ և հարկաւոր է լեզուներու կազմախօսական ու համեմատական գիտութիւնը, որ հաստատուած է բարբառներու և անոցմէ անբաժան նշանագրաց բնախօսական յեղաշրջութեանց վրայ: Արդ ըստ այդ գիտութեան՝ արմատները բարդուելու կամ ածան-

ցուելու ժամանակ՝ ինչ ինչ ձայնաւորներ
կը փոխուին՝ հայ լեզուի հիմնական օրի-
նաց համեմատ:

Աղոնց կարգէն է և է տառը, որով
«գէտ կամ տգէտ» բառերէն յառաջ կու
գան «գիտուն, գիտութիւն, տգիտութիւն».
այսպէս և «տէր» կու տայ «տիրել, տիրա-
կան» և այլն: Ընդ հակառակն անփոփոխ
կը մնայ և զիրը. «մեծ — մեծանալ, վեր
— վերադարձ, ծեր — ծերութիւն»: Աւելի
ցայտուն համեմատութիւններ ալ կան. «սե-
րը» յառաջ կը բերէ «սիրել, սիրելի»,
իսկ «սերը՝ սերել, սերունդ». և ոչ թէ
երեւանեան և շին, այլ մեսրոբեան էշին
կը պարտին իրենց գոյութիւնը... Նայիրի
«իշավարները» և «իշերգակները»: Այս
արմատական տարբերութեանց ծանօթու-
թիւնն անհրաժեշտ է թէ հայ գրողաց,
որոնք պէտք ունին հետ զհետէ նոր գի-
տական կամ գրական բառեր կերտելու,
և թէ հայ ուսանողաց՝ որոնք իրենց տոհ-
մային լեզուին կազմախօսութեամբ աւելի
կամ նուազ զբաղելու՝ քննելու՝ տեղեկա-
նալու պարտք և իրաւունք ունին: Իսկ
արդ և և է տառից զանազանութիւնը ջըն-
ջելով, և անոնց առջև դնելով յիշեալ
զոյգէն զանգուած միակ սեր արմատը, և
ասկից ծագեցնելով «սիրել և սերել» կըրկ-

նակ ձևերը, ինչ որ պիտի պարտահի նաև
ուրիշ բազմաթիւ բառերու, անկապ ան-
տեղի և լեզուաբանօրէն անմեկնելի զա-
նազանութիւններ ստեղծած պիտի լինին:

Եւրոպական օգիրն ընդունուել է միջին
դարուն, փոխանակելու համար հին աւը,
որ այդ շրջանին օ-ի ձայնն առած էր: Եւ
այդ էր իւր միակ պաշտօնը. այնպէս որ
մեք զայն տեսնելով «օր, ընտանօր, ար-
դօր» և այլ բառերու մէջ, իսկոյն կը
յիշենք աղոնց հնագոյն ձևերը, «աւը,
ընտանաւը, արդեաւը»: Իսկ մեր արդի
տգէտ գիտնականները զայն կը գործածէին
նաև եւրոպական օ-ին դէմ փոխանակ ո-ի:
Էրևանեան ուղղագրութիւնն այդ զեղծման
առաջն առաւ ուրիշ զեղծմամբ մը, ընդ-
հանրացնելով ո-ի գործածութիւնը, և իս-
պառ ջնջելով օ տառը: Բայց այս երկրորդ
զեղծման ալ չի ներեր լեզուագիտութիւնը,
որ կ'որոնէ լեզուական ձևերու ծագումը:
Երբ կը տեսնենք «օր և աւուր» բառերը,
կ'ըսենք. օրին մէջ փակուած աւ-ն է՝ որ
կը բացուի աւուր սեռականին մէջ: Սա-
կայն երբ տեսնենք երևանեան որ գրու-
թիւնը (փոխան օրի), և անոր կից աւուր,
անիմաստ կը գտնենք աղոնց կապակցու-
թիւնը: Վասն զի ոչ երբեք ո և աւ կարող
են բերականօրէն փոխանակել զիրար, բաց

ի միջնագարեան ինչ ինչ շեղումներէ,
ինչպէս «քող ու քող (քաղղ), սիրող ու
սիրող» և այլն, որոց երկրորդ ձևերը հե-
տեանքն էին առ-ի նոր ձայնին ու-ի հետ
հաւասարելուն և շփոթուելուն:

Այսպէս նաեւ բնաւ կազմախօսական
համեմատութիւն չկայ երեանեան «բաց-
ված ու բացուած, կազմվիլ ու կազմու-
թյուն» և այլ նման զրութեանց մէջ. և
«լեզու և բազմալեզվյան» այնքան ազերս
ունին իրարու հետ՝ որքան հայերէնը քր-
դերէնի:

Մետրոքեան կամ հայկական ուղղա-
գրութիւնը չի հանդուրժեր նաև 2-ի երեա-
նեան փոխանակութեան վ-ով: Նա ձայ-
նաւորը կը փոխէ ձայնաւորով, ոչ բաղա-
ձայնով, ինչպէս «որդի-որդոյ, պատիւ-
պատուական» և անհեթեթ պիտի մնան
«որդվո, պատիվ, պատվական» և այլ
նման ձևերը:

Ունինք շատ բառեր՝ որոնք կազմուած են
յ նախդրով կամ թարմատ(ա)րով. ինչպէս
«յայտնի = յայտնի (երեսին, ակներև),
յանդիմանել = յանդիմանել. յանկարծ
= յանկարծ. յանձնել = յանձնել. յան-
ցանք = յանցանք (հմտ. անցանել զօ-
րինօր). յաջող = յաջող. յաջորդ = յաջ-
որդ. յառաջ = յառաջ (հմտ. ընդ առաջ):

յարգ = յարգ (հմտ. արգոյ). յարձակիլ =
յարձակիլ (արմ. արձակ). յիշել = յիշել
(յուշ անել). յիրաւի = յիրաւի. յղել =
յղել (արմ. ուղի). յուղարկաւոր = յուղ-
արկաւոր (նոյն արմատէն). յուշարար =
յուշարար» և այլն: Բոլոր ասոնք՝
իրենց բազմաթիւ ածանցներով ու բար-
դերով հանդերձ՝ նոր ուղղագրութեան
«հայտնի, հանդիմանել, հանկարծ» և այլ
ձևերու մէջ սպանուած և կորուսած են
անխմաստ հ-ով իրենց յօրինուածն ու կազ-
մախօսական նշանակութիւնը, զոր մեք
կը տեսնէինք ու կը տեսնենք դեռ հին
ուղղագրութեան մէջ:

Այս և այսպիսի փոփոխութիւնը, կը
կրկնեմ, կոպիտ և աններելի խանգա-
րումներ են հայ լեզուագիտական օրինաց
առջև: Եւ ադոնց երեսէն մեր արդի լեզուն
պիտի մատնուի անտեղի և աղճատ ե-
րևոյթներու և վիճակի մը, ուր այլ ևս
գործ չունի կազմախօսական գիտութիւնը:
Եւ միանգամայն անատակ պիտի դառնայ
նոր բարդութեանց ու բարգաւաճման, որոյ
համար անհրաժեշտ է կազմախօսական
գիտութիւնը:

7. — Հայերէն այբուբենը կը գործա-
ծուի նաև իբր թուահամար գլխոց, և մեծ
զիրութիւն, խնայողութիւն ու զարդ է

Թէ գրողաց և թէ տպագրութեան համար: Երեւանեան ուղղագրութիւնը ջնջելով և կամ եօթն թուահամարը, տապալեց այբուբենին այդ կարևոր պաշտօնը: Որուն անձանօթ կովկասեցիք ոմանք եթէ առին լատինական թուագրերը, և ուրիշներ անգիտակցաբար հետեւեցան անոնց, այդ ձախաւեր նորութիւնը կանոն չէ կարող կազմել մեզ՝ Հայկրաւ համար, որ կառչած պիտի մնանք մեր թուանշանաց:

Նոյն այբուբենը թէ հին մատենագրութեան և թէ այժմու տոմարական հաշիւներու մէջ կը գործածուի նաև նշանակելու տարեթուերը և ուրիշ տոմարական թուահամարներ: Արդ՝ 1. և 2 տառերու յապաւամբ՝ այբուբենը կը խանգարի, կը կորսնցնէ իւր թուական արժէքը, և կը դադրի իւր այս երկրորդ պաշտօնէն ևս, աղքատանալով և աղքատացնելով հայերէնը:

8. — Բայց քան զայդ աւելին ալ կայ: Երեւանեան վճռին մէջ բոլորովին անտեսուած է նշանագրին (ինչպէս շատ լաւ կոչեր են մեր նախնիք) գլխաւոր դերը կամ վախճանը: Չհնարուեցաւ այն՝ խօսելու համար. խօսելու և լսելու գործարանները ձայնի պէտք ունին, ոչ զրի. այլ ստեղծուեցաւ՝ գրելու և կարդալու նպատակով: Այսինքն զաղափարներ փո-

խանակելու և փոխանցելու տեղով կամ ժամանակաւ հետաւոր անձանց, և այդ միջոցով ազգի մը մեծ ընտանիքին անգամներն ու սերունդները յաջորդաբար կապակցութեան մէջ պահել իրարու հետ: Որով իւր իսկական պաշտօնն է գաղափարներ ներկայացնել, ինչ որ միակ գործն իսկ էր երբեմն՝ երբ պատկերային վիճակն ունէր Եզրիպտոսի մէջ, և է մասամբ ցայսօր օտարազգիներու համար, որոնք դժուարաւ կը յաջողին տիրանալ իրենց ոչ բնիկ լեզուաց իսկական հնչումներուն, և աւելի անոնց ձեւերուն հետ կը կապուին:

Իրաւ է՝ թէ գրին ստեղծողները ջանացին զաղափարաց հետ հնչումներն ալ ներկայացնել: Բայց այս վերջին մասը չափով մը միայն կրնային կատարել, որովհետեւ ոչ մէկ ժամանակ և ոչ մէկ ազգի մէջ հնարաւոր է հնչմանց միաձուլութիւնը, ինչպէս այժմ՝ նաեւ անցելոյն մէջ: Որով զիրը պիտի տար ազգի մէկ մասին, մէկ փոքր ու ազգեցիկ մասին հնչումը միայն. և այն՝ որոշ չափով մը: Իսկ ազգի մեծամասնութեան համար, բաժնուած զանազան գաւառաց մէջ, և հնչմամբ ալ զատուած իրարմէ, պիտի լինէր նոյնպէս աւելի զաղափարաց քան ձայնի թարգման: Չի ձայնը ներկայացնելու համար՝ հարկ

պիտի լինէր մի և նոյն ազգի մէջ քանի մը տեսակ ուղղագրութիւն հաստատել՝ ըստ զանազանութեան հնչմանց։ Եթէ գիրը մինչեւ ցարդ այդ մասնական դերը միայն կարողացաւ կատարել, ինչ ձև ալ տրուի ուղղագրութեան, մասնականութենէ երբեք չպիտի հեռանայ. և ազգին ստուար մասին համար պիտի մնայ միշտ զազափարաց ներկայացուցիչ։ Ընդունայն է ուրեմն, նորաձևութեան ջերմէն տարուելով, այլայլել ուղղագրութիւնը։

Բաց ի գաւառական զանազանութեանց՝ ժամանակն ալ կը փոփոխէ հնչումները, և կը խանգարէ անոնց միաձևութիւնը։ Եւ որպէս զի այդ փոփոխութեամբ ընկերական հաղորդակցութիւնը չխափանուին, պէտք է որ գիրը հաստատուն մնայ, իրեն հետ փոքր ի շատէ հաստատուն պահելով ձայներն ալ. և ծանօթ լինի ամենուն և ամէն ժամանակ՝ իւր ձևով և ուղղագրական ընդհանուր կանոնով, որով միայն պիտի կարենայ հասարակաց մտքին թարգման լինել ընդ մէջ ներկայից, և անցելոց ու ապագայից։ Այս սկզբունքով է, զոր օրինակ, որ մինչդեռ այսօր վերին և հարաւային Խաւաքիք կը հեռանան իրարմէ՝ թաւ և նուրբ տառերու հնչման մէջ, ինչպէս՝ *custode* բառը վերինները հնչելով

գոստոյտէ, միւսերը կոստոյէ, — մեր արեւելեան և արեւմտեան հնչումներու պարագայն է ճշգիւ, — և տոսկանացիք՝ որ գրական լեզուի հայրը լինելու գերակշռութիւնն ունին, կ'ըսեն հոստոյտէ, բնաւ չեն խորհիր՝ ոչ ուղղագրութիւնը փոխել, և ոչ հնչումներն ուղղագրութեան մօտեցնել։ Վասն զի հնչումները փոխել տալ՝ դժուարին է. իսկ ուղղագրութիւնը յեղաշրջելով, իրենց գրուածոց մէջ իրարու համար պիտի լինէին խուժ և դուժ։ Այս պատճառաւ կը պահեն անոնք հասարակաց ուղղագրութիւնը, թոյլ տալով՝ որ ամէն գաւառ հնչէ իւր ոճով։ Հոն գիրը դարձեալ ներկայացուցիչ է աւելի զազափարաց քան ձայներու՝ ազգին ամբողջութեան համար։

Գ. — Երեւանի ձեռնարկութեան նպատակն էր դիւրացնել ուղղագրութիւնը, զայն յարմարելով արդի հնչման։ Բայց գիտենք՝ թէ հնչումները մեր ազգի մէջ եւ անհաւասար են։ Կան պատմականօրէն ու լեզուաբանօրէն սխալ հնչումներ, ինչպէս ղեկրէտին հրամայածները, և կան ուղիղ հնչումներ, ինչպէս հայ գաւառացւոց մէջ ցարդ մնացածները, ուր սկզբնական ո բոլորովին կամ գրեթէ օ է, (Մխիթարեանքս ալ նոյնպէս կը հնչենք), մեսրոբեան կամ իրեն աղբիւր յոյն օ-ի ձայնով, զոր

գեռ կը պահէ բառերու մէջ եւս. յ'շատ նուրբ է քան ի. ոչս' ոչե' ոչի և այլն հեռի են յիս' յիս' յիս' ձայնէն. և չի շփոթուիր, և-ի հետ:

Արդ՝ եթէ պէտք է ուղղագրութիւնը հընչման հաւասարի, հարկ և պատշաճ է՝ որ ամէն հայ հատուած իւր հնչման համեմատ գրէ, որով և իրարմէ տարբեր ձեւերով: Որովհետեւ նախ՝ երեւանեան ուղղագրութիւնը չէ կարող իւր օտար ու խորթ հնչմամբ՝ ծառայել արտասահմանի Հայու թեան: Եւ երկրորդ՝ հնչման ու գրութեան հաւասարութեան պահանջը եթէ կայ, և եթէ գրութիւնը համաձայնելու է հնչման, և ոչ հնչումը գրութեան, այդ պահանջը հաւասար է բոլորին համար: Հետեւաբար մեր այդ ոճով պիտի ունենանք քանի մը տեսակ ուղղագրութիւն: Բայտ այսմ նաեւ Կ. Պոլիս՝ որ կը դժուարի միջակ և թաւ բաղաձայները զատել իրարմէ, անոնց մէկ դասը ջնջելու է:

Իսկ եթէ ընդ հակառակն Երեւան կ'ուզէ՝ որ ամբողջ Հայութիւնն ուղղագրական միակ ձեւ մ'ունենայ, ուրեմն կ'ընդունի ազգին մեծագոյն մասին համար հնչման փոփոխութիւնը, ձայնին զոհուիլը գրին: Բայց ինչո՞ւ այդ վճիռը խմբագրող հայկաբանները չեն փոխեր իրենց հնչումը,

որ աւելի դիւրին է իրենց համար, և հասարակաց օրինակ կու տան ու կը ստիպեն Արեղեանի սխալ հնչումը և ոչ ուղիղը, կոպիտ վոսկին, վորդը, վոսկրը, և ոչ նուրբ ոսկին (օսկի) և այլն, արտառոց հոշոյսը և ոչ ընտանի յոյսը և որ ի կարգին. և կամ մեր նիշթը, բիշթը, սիշնը, ձիշնը և այլն (հին և գղ. Աի ձայնով)՝ կը պահանջեն ձեռով ու հնչմամբ խեղաթիւրել ի նյոշթ, բյոշթ, սյոշն, ձյոշն: Ինչո՞ւ, կ'ըսեմ, այդ պարոններն իրենց հնչման տգեղ կաղապարին մէջ կ'ուզեն ձուլել հայ բարբառը: Ո՞ր ճաշակի կամ լեզուագիտութեան հետ կը հաշտուի այդ գործը:

10. — Կապ մ'է գիրը՝ ոչ միայն համացեղից, այլ և զանազան ազգերու միջև, իրրե վկայ անոնց վաղեմի քաղաքական յարնչութեանց, ուսկից յառաջ է եկեր լեզուական կցորդութիւնն ալ, տալով իրարու յատուկ կամ հասարակ անուանց աւելի կամ նուազ ճոխ միջերը մը, որ անցեր է ուղղագրական որոշ կանոնաց խողովակէն. և այդ կանոններով կը զգացընեն բառերն իրենց ծագումը:

Այսպէս մեր լեզուն արիական բարբառներէ փոխ առեր է «Առգտակար, առճառ, առջարակ, կառշիկ, զաշը, տաշթ» և ու

ըիշ շատ բառեր¹, որոց արմատական աշը կը պահանջէ պահուիլ և հայերենի մէջ՝ աղպէս, և կամ զինք յիշեցնող օ-ով: Իսկ Երեւան վերջինս վերածելով ո-ի, խզեց հայերենին կապը բնագրաց հետ:

Աւելի մեծ ու սերտ է աղերսն յունական լեզուին հետ, որմէ առնուած էին մեր դանիելեան նշանագրերն ալ: Ասորի գիտնականը գտեր էր գրուած մը, որոյ ներքև հայերէն լեզուն կար. իսկ զիրը ծանօթ էր իրեն, որով կարողացաւ կարդալ. այն էր յունարէնն իսկ: Հին դարաւոր փորձի մը մնացորդն էր այդ գրուածը, որ փոխառեալ այբուբենին անբաւականութեան պատճառաւ տեղի տուեր էր ուրիշ լեզուաց²: Իւր գրին ձեւն ալ թէեւ ընթեռնելի, բայց ժամանակը հեռացուցեր էր անկից Ե դարու յունականը, որով Դանիէլ ու հայ պատմիչը կրնային կոչել զայն՝ «նշանագիրս աղփափեաաց հայերէն լեզուի»³: Մեսրոբ լրացուց այդ տառերը, և հին մասին յունականութեան պատճառաւ համեմատեց զանոնք՝ Հռոփանոս յոյն գրչի

1. Հմտ. Hübschmann, Armen. Grammatik. — Թիբեաբեան, Արիւմանյ քառարան:

2. Կորին, 9.

3. Նոյն՝ 8.

ձեռքով՝ հելլէն աղփափեաաց հետ¹, որոց կարգով ալ շարեց հայկականը, և երկուքին մէջ մինչև ցարդ կատարեւապէս համանման են փ և ֆ գրերը, (վերջինը մենագիր ֆրիստոս անուան), չհաշուելով այլոց ալ հեռաւոր նմանութիւնը: Արդ երկու այբուբեններու հաւասար ձագման արդիւնք են շ-ն և ր-ի զոյգերն ալ:

Դանիէլի գտած գրութեան մէջ յունական տառերն իրենց հին ձայներով կը ներկայացնէին հայերէն հնչումները, մինչ այդ շրջանին յոյն գրերէն ոմանք արդէն ձայնափոխ եղած էին: Այսպէս՝ շրթնային ֆ (բ) կը հնչուէր որպէս շրթնատամային վ. ապացոյց՝ ինչ ինչ լատինական անուններ, որոց մէջ V տառը յոյն գրիչներ երբեմն ֆով փոխեր են, և մեր ոսկեղաբան թարգմանիչները զայն յունարենէն ք թարգմաներ են. ինչպէս Բեկտոր² (Victor), Ոկտաւիոս³ (Octavius), Սեբերիանոս⁴ (Severianus) ևն. կամ յունարէն վիռոն⁵ (βίρρος), տառից գիւտէն յառաջ

1. Կորին, 10.

2. Եւսերիոսի՝ Պտմ. Եկեղ. 210, 396, 406.

3. Եւսեր. Ժամանակագր. Ա, 249.

4. Տես եմեսացի համանուն եպսի. Տառերը. վ. Եւս. տիկ, 1827.

5. Ոսկերեքանի՝ Մեկ. Թղթ. Պաւղ. Ա, 267.

Նրեւ. ուղղագրութեամբ դէմ

հայացած՝ յունական հնչմամբ: — Քմային
 Կ (q) փոխուեր էր կոկորդային դի, ինչպէս
 տղի (ἄγε, հրմ. ἄγω = բերեմ բային և
 միջարկ.), կամ պաղ (πάγος), հայացած
 նոյն ոճով ու նոյն շրջանին: — Շրթնա-
 յին ֆ (վի) եղբւր էր շրթնատամնային ֆ,
 որով «Փոքր արարածոց» անվաւեր գիրքը
 Ե դարուն լատիներենի թարգմանուելով
 եզրպատացիէ մը, նոյն գիրքը կը վերածէ
 ֆի (փոխան քիի). Farao, Feresai, Zel-
 fā¹ ևն: — Քմային խ (p) դարձեր էր կո-
 կորդային խ, ուսկից նախամեսորեան շրջ-
 ճանէն մնացած պոսսիստէն² (πρόσχωμεν),
 կամ ապախիտ (ἀπαχθεῖς, ἀπάγω = յատ-
 կամ բայէն), խեղ (χωλόξ), ևն: — Նոյնպէս
 ձայնաւորներէն յի (k) կը հնչուէր ի, որով
 և թարգմանուեր է երբեմն, ինչպէս Յի-
 սուա, Գրիգոր, մի (μῆ), որոնք Մես-
 րորէ յառաջ նոյն հնչմամբ ընտելացեր
 էին հայ աղանջաց, և յետոյ ևս նոյնպէս
 մնացեր: Եւ յ (h) դարձեր էր ի. Եզիպ-
 տոս, Կիպրոս ևն:

Ինչ բոլորն մեր նախնիք ի տես այդ
 յունական նորամուտ հնչումներուն: Չկա-
 պուեցան ու չգերուեցան աղոյմէ իրենց

1. Հրմ. Herm. Ronsch.

2. Ներս. Լ. Ժ. Թղթ. 236. և Միկ. պարզ. 473.

Թարգմանութեանց մէջ. այլ ընդհանուր
 կանոնով՝ հին հնչմանց համեմատ թարգ-
 մանեցին յունական անունները, հայերենի
 մէջ հեռացնելով զանոնք իրենց ժամանա-
 կակից ձայներէն. կամ թէ զրին ձեւը
 թարգմանեցին, ոչ ձայնը. այն է՝ β — բ,
 ինչպէս վերոյիշեալ անունաց մէջ, և Արէլ,
 Արրահամ ևն. — γ — գ. Գրիգոր, Գար-
 ըիէլ, Ագաթանգեղոս. — ֆ — փ. Փարա-
 տոն, Ռափայէլ, Փարիսեցի. — χ — ք.
 Քրիստոս, Աքար, Աքաբ. — η — է.
 Դանիէլ, Եզեկիէլ, Էմմանուէլ. — և
 յ — իշ. Կիւրոս, Կիւրեղ, Բիւզանդիոն:
 Այս բոլորին մէջ թարգմանիչը հետեւե-
 ցան այբուբենի կարգին, և ոչ հնչում-
 ներուն. և նոյն կանոնով լն եւս անոր
 զուգադիպող կոկորդային դ-ով թարգմա-
 նեցին, Ղուկաս, Պաւղոս, Սաւուղ: Եւ
 ասով ցոյց տուին՝ թէ նաեւ իրենք գիրք կը
 նկատէին աւելի գաղափարաց ներկայա-
 ցուցիչ քան ձայնից. և ձայներու ճշդու-
 թիւնը զոհեցին ձեւերու հաւատարմութեան,
 որ պատմական կարեւորագոյն զօդն էր
 երկու լեզուաց միջև, մինչ ձայները յեղ-
 յեղուկ, չէին կարող կռուան լինել պատ-
 մութեան: Նոյն դրութիւնը յարգեցին յե-
 տոյ թարգմանչաց յաջորդներն ալ մին-
 չև միջնադարեան խառնափնդորութիւնը,

և կը յարգեն ցարդ եւրոպացի խոհական քանասէրը՝ հայ անուանց ու բառից տառաշրջութեան մէջ, ինչպէս Հիւրշման, Գեւղէր և ուրիշներ։ Այսպէս նաեւ երբ Գաղիացոց մէջ ինդիք ելաւ վերածելու լիւր և քիւր քիւ, զգուշացան, առարկելով՝ որ այդ զոյգերը կարեւոր էին՝ ներկալանքներու համար ք և փ գրերը յունամէջին բառերու մէջ, և զանոնք զատելու գաղիականներէն՝ յօգուտ լեզուագիտութեան։

Իսկ ի՞նչպէս վարուեցաւ բազմահմուտ Արեւելեանը։ Դրաւ տապարը դի համագործի արմին, և Մանուէլ, բոպի և այլ յունականներէն ստեղծեց Մանուէլ, բոպի ևն. — դրաւ ալ թարգման ւա = օ-ի արմին, և Պօղոս, ոգոստոս ևն շրջեց ի Պողոս, ոգոստոս. — և կամ յ տառին համագործին՝ Յակոբ, Յովհաննէս, յորելեան և այլ բառից մէջ փոխեց ի-ի, Հակոբ, Հովհաննէս, իորելեան. և տասնուհինգ դարերէ ի վեր ամէն հայ աչքի ու բերանի Յիսուսէն կերտեց նոր Հիսուս մը (զոր մեք երբեք չպիտի պաշտենք), չխորհելով՝ թէ օտար անուանց մէջ ինչ արդէն պաշտօն ունէր յունական հագագային նշանախեցը հայացնելու. ինչպէս Ρωμη — Հոմ, Έλλην — Հելլէն, Πατρις — Բիւպատոս, Յղի — Իլիդէ ևն. — աւ ու Եւ երկ-

բարբառներու երկրորդ գրին հաւասար շին տեղ յի բաղաձայնը դրաւ. Դավիթ, Յեշուս, Բիոս, Յեղիէն, մէկէն երեք անգամ խանգարելով բնագրերը. — օսի համագործ ուն այլակերպեց նոյն յի-ով. Բունվար, փետրըվար. — միակ է տառին դէմ կրկին դրաւ, յե. ինչպէս Յեղիա, Յեսթեր, յեպիսկոպոս. — և օի թարգման ու մեզ ընտանի խն (= գղ. Ս) այլանդակեց Կյուրեղ, Կյուրոս, Բյուզանդիոն և այլ ձևերով։ Միով բանիւ հայերէնն ապականող պղտոր ջրով լուաց նաև յունական տարերքը կամ նախնեաց թարգմանած անթիւ անունները, ըսելով. «Եկայք խառնակեսցուք զլեզուս նոցա», որպէս զի այսուհետեւ Հայեր և օտարներ չհասկանան զիրար։

11. — Ի՞նչ էր մեսրոբեան ուղղագրութեան մեղքը։ Արդեօք ընթերցողաց բերանին մէջ կ'այլալէ՞ր բառերու այժմեան հնչումները։ Ոչ։ Իսկ ի՞նչ պիտի պատահէր, եթէ ամբողջ ազգէն ընդունուէր նոր ուղղագրութիւնը։ Պիտի խանգարուէին հայերենի հնագոյն և ուղղագոյն հնչումները, որոնք դեռ կենդանի են մեծամասնութեան մը բերանին մէջ, ինչպէս նկատեցինք վերեւ. և հին մատենագրութեանց մէջ գտնուած բիւրաւոր հայ և օտար անունները կոչուելով նոր գրուածոց մէջ,

պիտի խեղաթիւրուէին, ինչպէս եղան Երեւանի մէջ: Հետեւեալ այս կրկին տեւակետով փնտաւար է նոր ուղղագրութիւնը. իսկ հինն՝ անփնաս, որով և լաւագոյնքան գնորդը:

Ուրիշ ի՞նչ մեղք ունէր աւանդական ուղղագրութիւնը: Թերեւս այն՝ որ ճշգրիտ չհամաձայնելով արդի հնչման, Երեւանի կովտարներուն սխալներ գործել կու տար իրենց ղեկրեւներու շարագրութեան մէջ: Բայց մի թէ նոր ուղղագրութեամբ այլ ևս չեն սխալիր: Ճատ. և վկայ Մակինցեանը, զոր պիտի լսենք յետոյ: Հին դրութեան սխալագրութիւնը գէթ դարձանելի էր քերականական յատուկ կանոններով, որոցմէ զուրկ է նորը, հաստատուած ականջի դիւրախար դատաստանին վրայ: Եւ եթէ Երեւանի «քաղաքացիները» հաճէին յաւելուլ այդ կանոնները, որ շատ համառօտ են, իրենց ընդարձակ ուստագիտութեան վրայ, բնաւ զանգատի պատճառ չպիտի ունենային աւանդական դրութեան հակառակ:

Եւ որովհետեւ պատերազմը ձայնաւոր տառերու դէմ է, կը բաւէր զիտնալ նոյն պարոններուն հետեւալ ծանօթութիւնները: Այսինքն՝ թէ և կը գրուի ընդհանրապէս բոլոր ոչ վերջին վանկերու մէջ. և քիչ

անգամ վերջիններու, ինչպէս գետ, նետ, ստուեր. նոյնպէս կրկին բաղաձայնով աւարտած բոլոր վերջին վանկերու մէջ, զգետ, մերկ, աշակերտ, բաց ի յոգնական քով կազմուածներէն, պետք, դեմք են. — և կը գրուի բառից ծայրը, բոպէ, մարգարէ. և-ով աւարտած բոլոր վերջին վանկերու մէջ, Խորեն, Սուրեն, պարեն, շեն. (բացառութիւնք՝ բեն, մեն, կեն, գեն). ուրիշ ձայնաւորներէ յառաջ, երբ անոցմէ անջատ կը հնչուի, եակ, մարգարէութիւն, քրիստոնէից, անցեալ անկատարի մէջ, կը գրէի, գրէիր, գրէր են. — տարակուսի պարագային պէտք է նկատել բառին ածանցը կամ բարդը. եթէ ասոնց մէջ և-ով կը գրուի, ուրեմն արմատն ալ նոյնպէս էր. եթէ ի-ով, արմատն և-ով էր. օրինակ՝ նետ — նետել՝ նետահար. տեր — տիրել՝ տիրական. — աւ, և, ի ձայնաւորներէն վերջ, ուր կը լսուի վ-ի նմանող ձայնը, միշտ 2 կը գրուի, բառական, պարզեւ, աշիւ, բաց ի բարդերէն՝ զօրավար, օթեւանք, կարեւելք են. բառից սկիզբը, ասոնց բարդերուն մէջ և ո գրէն վերջ վ, վարդ, անվախճան, ծով, ծառով. բաղաձայն գրերէ վերջ ու, յօդուած, պատուէր. իսկ ո գրով սկսողները վ չեն առնուր բնաւ, բաց ի վոհմակ և վուվու բառերէն. —

բառավերջի ին սեռականի մէջ շեղ կը փոխուի, և իշը՝ ուշի. եկեղեցի՝ եկեղեցւոյ, պատիշ՝ պատուոյ. — յն կը գրուի բառից սկիզբը, ու յետ աւ և ու տառերու. և բոլոր հայերէն յատուկ և հասարակ աշուանք, բայեր ու հոլովներ՝ աւ և ու գրելով աւարտած, ունին զայն. Արայ, շուկայ, կայ, Սատայ, Էրեկոյ, որդւոյ. բացառութիւն կը կազմեն դերանուանք, սուսորա, սոցա, քո Լն. մակրայք՝ ահա, ապա, հապա. հրամայականք՝ հաւատա, խնդա, և օտար անուանք՝ Աննա, Եղիա, Յուդա Լն. — օ կը գործածուի յոգնակի գործիականի մէջ. նաև ուրիշ տեղեր՝ աւշի փոխան, ձայնակից ուն զատուելով վարժութեամբ միայն:

Այս ու բաղաձայնից վերաբերեալ փոքրաթիւ կանոնները¹, որ շատ աւելի պարզ և դիւրին են քան նշանաւոր ղեկրեալն սահմանաձեւերը, ուսուցանելով նախակրթարանի մանկանց, տեսեր եմ՝ որ անոնք բնաւ չեն զգացած Երեւանի կոմիսարներուն տալնապն ու վտանգը հայ ուղղագրութեան մէջ, և դիւրութեամբ ու գիտակից ուրախութեամբ մը հետեւեր են նոյն կանոնաց:

1. Հմմտ. Հ. Ա. Ղազիկեան, Հայ լեզուի ուղղագրական դասեր. վեհապետ, 1923:

12. — Արդի հասուն սերունդը, որ մտադիր չէ մանկանալու և աշակերտելու Երեւանի դպրոցներու մէջ, իւր ներկայացուցչաց բերանով զգացումը՝ թէ չեղեալ պիտի նկատէր պարտադրեալ նորաձեւութիւնը, և պիտի շարունակէր ընթանալ իւր սովորական ճանապարհէն, ինչպէս ըրաւ արդէն մինչև ցայսօր: Ասոր հետեւանքն այն պիտի լինի՝ որ կովկասեան ապագայ սերունդը պիտի հեռանայ արդի և իրեն ժամանակակից արտասահմանի սերունդէն, և երկու մեծ հատուածներուն մէջ աւելի պիտի ընդլայնի լեզուական վիճը, որ վերջին տարիներս դէպ ի փակում կ'երթար: Մեր այս քաղաքական ճգնաժամին մէջ, ուր միութիւնն այնքան ստիպողական է, ուր Հայաստան պէտք ունի իւր զաղութները բարոյապէս կապելու իրեն հետ, ոչ թէ ցրտացնելու և հեռացնելու, և ուր պետական գործօնէութիւնը հարկաւոր էր ուրիշ դաշտերու վրայ, ելնել հանրութեան սրտին ու խղճին հակառակ այդպիսի քայլ մ'ընել, խոհեմութեան լաւագոյն թելադրութիւնը չէինք կարող համարել: Եւ ոչ ալ յաւերժանալու սահմանուած կարգադրութիւն մ'է, կը գրէի 1922ին, առանց կարօտելու մարգարէական հոգւոյ:

Այս բոլոր նկատողութեանց ու մեար-

բեան ուղղագրութեան կենսական պահանջ մանց առջև՝ որքան միամիտ թուեցաւ մեզ այն ժամանակ «Հ. Ս. Խ. Հ. Ժողովրդական կոմիսարներ խորհրդի» սահմանը՝ զոր կուտար աւանդական ուղղագրութեան, որակելով «անպէտք և ապարդիւն ժամաւաճառութիւն և աշխատանք»։ Եթէ զայս ըսէին ձեռարկելի կամ ձէնք հայերենի համար, հասկանալի էր. բայց այդ ձեռնական դատաստանը, թէպէտ ներդաշնակ Երեւանի կոմիսարիատին ու դեկրետին հետ, անկարելի եղաւ մեզ հաշտեցնել Հայաստանի վարիչներու բարձր պաշտօնին և աստիճանին հետ։

Գ

ԵՐԵՒԱՆԻ ՄԵՁ

1. — Բայց հայ Ոստանը ճակատագրականորէն արդէն վճռած էր հին ուղղագրութեան տապալումը, և նորը՝ 1922ի ապրիլ 1էն ի վեր — Բայց ապրիլ 1էն տարբեր լրջութեամբ — սկսած էր ի գործ դրուիլ։ Հատու և անողորմ են ժողովրդական պատուիրակութեան վճիռները. փորձը կը վկայէ մեզ։ Եւ կը խորհիմ, թէ

մեր գուցէ վերջին սերունդն ենք՝ որ Հայեկապետյն գրչով կը գրենք, և որ տեղի պիտի տայ Երեւանի մէջ խնկարկուած մոսկովեան գրչին։ Այդ երկու գրիչները զիրար չեն հասկնար, չեն կարող պատճառաբանել իրարու հետ։ Հայ քերականութիւն, հայ լեզուագիտութիւն, բարբառներու կապակցութիւն, ազգային անցեալ, հին մատենագրութիւն, աշխարհաբարի զարգացման պէտք և այլն, որոց կ'ապաւինինք մեր՝ պատասխանելու համար անոնց, անօգուտ զէնքեր են մեր ձեռքը։ Չուրուած ռուսական դաստիարակութեան բովին մէջ, անձանօթ մեր անցելոյն և զմեզ անոր հետ կապող բազմապատիկ պահանջներուն, ամփոփուած իրենց նիւթական «հեշտութեան» ճղճիմ հաշիւներու մէջ, ինչ որ մեզ համար նուիրական և անհրաժեշտ են՝ անպիտք են իրենց աչքին։ Եւ այսպէս անոնց գործնական ոգին կը սկսէր մահացու հարուածը տալ մեր ազգայնական նախապաշարմանց։

Ի՞նչ կը մնար ուրեմն ընել մեզ։ Դիտել միայն՝ տիրութեամբ՝ հայ ուղղագրութեան յուղարկաւորութիւնը, որ կը կատարուէր հոն՝ նոր քաղաքակրթութեան այդ քրմերէն. ու սպասել երկրորդ յուղարկաւորութեան մը՝ որ պիտի կատարուէր՝ վաղը՝

հայ լեզուին, մատնուած կովխարներու, ղեկրեաներու, ռեփորներու անկարեկիր և աննուէր ձեռքերուն մէջ: Արդէն սկսած է այդ երկրորդ յուղարկաւորութիւնն ալ, կատարեալ պատրաստութեամբ ու կազմակերպութեամբ, իրեն քահանայ ունենալով ծանօթ քրմապետը, ջահակիր՝ կովխարները, դագաղաբարձ՝ լրագրողները, ու հետևորդ՝ անգիտակից խուժանը: Եւ հեռի չէ այն օրը, — դատելով երեանեան մամլոյն խայտառակութենէն, — ուր մեր բնիկ բարբառէն պիտի մնան՝ իբր միակ յիշատակ՝ հայերէն լեզու բառերը միայն. և այն՝ շնորհիւ պարտադրիչ նախանձայոյզ ղեկորեակերու և «հայագիտական ինստիտուտներու», որոց անուններն ինքնին բաւական են արդէն երաշխաւորելու Երեանի հայերէն լեզուին փրկութիւնը:

Արեգ իւր վերջին թուին մէջ¹ կը հրատարակէ խորհրդային Հայաստանի «Ա. Աստիճանի գալոցի ծրագիրը»: Լրագրական գրութիւն մը չէ, այլ պաշտօնական, որոյ մէջ բաց յայլոց կը կարդանք հետեւեալը. «Ամեն մի տարուայ կոմպլեքսային ծրագիրը բաժանուած է մի շարք կեդրոնական քեմակերի: Ուսուցման այս կամ այն

մոմենտում դրանք հանդիսանում են այն հարուածային խնդիրները, (խեռ աշակերտները ծեծելու), որոնց իրագործման համար գալոցը կենտրոնացնում է իր ամբողջ ուժը»: Խմբագրող գիտնականները զգալով այս լեզուն մեկնելու հարկը թէ իրենց և թէ ընթերցողաց համար, կը յարեն. «Իսկ կոմպլեքս ասելով՝ պէտք է հասկանալ իրականութիւնից առած և որոշ կենտրոնական քեմայի կամ իդէալի շուրջը միացած երեւոյթների կոնկրետ բարդութիւնը»: Մոռցուած է այս մեկնութեան մեկնութիւնը: Բայց ըստ իս աւելի օգտակար կը լինէր՝ եթէ այդ «Ա. Աստիճանի գալոցների» սեղաններուն առջև նստէին նախ յիշեալ ծրագիրը խմբագրողները. և այն ժամանակ ոչ առաջին և ոչ երկրորդ մեկնութեան պէտք կը մնար՝ ըստ իմ խոնարհ համոզման:

2. — Անոնց՝ որ չեն տեսած երեանեան Գեկրետը և անոր յարակից Հրահանգը, նոր ուղղագրութեան կամ մանաւանդ անոր հոգւոյ մասին կրնայ որոշ գաղափար մը տալ հետեւեալ դասախօսութիւնը, կատարուած երեանեան գալոցի մը մէջ, զոր սղագրած է հետաքրքիր մը՝ որ կ'ուզէ անձանօթ մնալ, և զոր հաւատարմութեամբ յառաջ կը բերեմ:

1. Դեկ. 1924, էջ 1126.

Իմ սիրելի աշակերտներ

« Դուք պէտք է գիտենաք՝ որ հայ լեզուի ուղղագրական հարցը շատ հին է արդէն կովկասում: Սրանից մօտաւորապէս քառասուն տարի առաջ մեր հայկաբանները սկսեցին մի թունտ պայքար 2, ոչ, չ՝ գրերի շուրջ, և խախտեցին զրանց: Բայց մեր կոմիւնիստական կառավարութիւնը խորհեցաւ՝ որ միայն այդ գրերը չէին մեղաւոր, այլ բոլոր ուղղագրութիւնը, որը բուրժուազիական ծագում ունէր, ինչպէս ասաց մեր գրողներից մին: Չէ՞ որ նրա հեղինակ Մեսրոբը մի թագաւորի գործակցութեամբ կազմել է նրան: Հէնց զրա համար մեր ազատամիտ կոմիսարները ձեր բարի տատերի հաճութեամբ փոխ առան նրանց պրոլետարիական ուղղագրութիւնը, ու ստիպողական դարձրին նրան բոլորին համար: »

« Դուք չէք մոռացել ի հարկէ, որ մինչ այդ՝ ես ձեզ ուսուցանում էի հին ուղղագրութիւնը, որը շատ դժուարութեան պատճառ էր դառել ձեզ համար, որովհետեւ մի միայն էր: Այժմ մէկի փոխա-

րէն երկու ուղղագրութիւն սովորեցնում եմ ձեզ, հինը և նորը. մին հին գրքերի, և միւսը՝ նորերի համար. ու հէնց այս երկուսով աւելի հեշտ է դառնում ձեզ ուղղագրական ուսումը քան մէկով: »

« Ձարմացած ինձ էք նայում. տեսէք թէ ինչու՞մ է այդ հեշտութիւնը: Դուք յիշում էք՝ որ մի ուղղագրութեամբ գրելիս սխալներ էիք գործում և վատ թուանիշեր ստանում ինձանից. իսկ երկուսով դուք չէք կարող այսուհետեւ սխալուել, որովհետեւ մէկի սխալը ուղիղ է միւսի համար, և մին արդարացնում է միւսին: Արդէն մեր յայտնի հայկաբան Արեղեանն էլ հաւաստիացրել է՝ որ միջնադարեան գրողներից մի քանիսը նոյնպէս խառն ուղղագրութիւն են գործածել ու չեն սխալուել: Տեսնո՞ւմ էք, իմ երեխերք, որքան մեծ բարիք է այս նոր սխտեմը ձեզ համար: Դանը այժմ նրա մանրամասնութիւններին: »

« Ձափազանց ծանր ու ճնշող էր հայ այբուբենի 39 գրերի բեռը մեր ուսերին, և մեր կոմիսարները, գործնական մարդիկ, թեթեւացրին նրանց, դէն շարտելով նրանցից երեք սոսկալիւնները, 0, Է, 2: Չէ՞ որ յառաջդիմասէր Ռուսաստանն էլ երեք տառ կտրեց իր այբուբենից, և եթէ մենք

էլ նոյնը չանէինք, ինչո՞վ կարող էինք ցոյց տալ մեր քաղաքակրթութիւնը:

«Հետեւաբար օտարական օ-ն, որը հայ միջին դարը մարդահաճութեամբ հրաւիրել էր մեր հին աւշի ներկայացուցիչ լինելու, և զրա հետ մետրոքեան Է-ն էլ «այլ ևս չկան»։ չափազանց երկար ապրել ու պառաւել էին, և գնացին յաւիտենական հանգիստը, որը պարզեւց նրանց մեր բարի Արեղեանը: Առաջինի տեղը բռնում է ո, որ իր երակների մէջ հարազատ հայ արին է կրում: Իսկ Է-ի տեղն ու ձայնը սեպհականում է Է-ը՝ հրաժարուելով իրանից. և երբ լսեցնել կամենայ իր երջանկայիշատակ հին ձայնը, իրան օգնութեան է կոչում յ զրին՝ այսպէս. յեզ, յեկ, յեթե, յերեկո, ֆերեկան, որը երբ ուզէ՝ կարող է և ուրիշ ամէն կողմ մտնել. օրինակ՝ եյակ, բոպեյով, միություն: Եւ ամենից հրաշալին՝ էական բային կրկին ձև է տրուած. եւ եւ եւ եւ եւ, և յեւ յեւ յե յեկ յեկ յեկ. մի գիւտ՝ որը ս. Մեսրոբ իր պատմական երազում էլ չէր տեսել. որովհետեւ նրան անծանօթ էր մեր արդի գրանդիոզ կուլտուրան: Եւ տառի միապետութեան պատճառը որոշ է. նախ՝ հին երկաթագրի շրջանին սա աւելի ընդարձակ իրաւունքներ ունէր. և եր-

կրորդ՝ մեր լաւագոյն հայկաբանները վկայում են՝ որ Է բային նախնական ձևն էր եյ, (կազմուած միւս դէմքերի և տառից և Ա լծորդութեան Գ դէմքի յ-ից, տայ և այլն), որի հետքը թէև չկայ անցեալ հայ մատենագրութեան մէջ, բայց անկասկած գործածուել է երանելի Մաղաղիէլ նա-հապետի օրով: Եթէ Է յանդգնի բողոքել՝ թէ ինչո՞ւ ուրեմն հին հայերենում ու և ու զրերից զատ միւսների կողքին ևս բնաւ չէ գործածուել յ, ու չկան էյ՝ իյ՝ ոշ զուգադրութիւնները, կամ ինչո՞ւ կայ Էք ձևն էլ, մենք նրան ցոյց կը տանք մեր զինուորների սուխները:

«Եւ որովհետեւ շատ ծանր է այժմ Է-ի զբաղանքը, նրա արբանեակը յ կը գնայ նրան տեղապահութիւն անելու՝ սենյակ, դարձյալ, մեծություն, արդյոք և ուրիշ բառերի մէջ: Դրա փոխարէն կորցնում է իր սեպհական տեղը բառերի ծայրը, ծառա, յերեկո են. իսկ հօլովներին մէջ կրկին անգամ գոյութեան իրաւունք է ստանում, ծառայի, ծառայով, յերեկոյէ, որպէս զի հօլովների կազմութիւնն աւելի բարդ ու ճիւղ երեւի ձեր աչքերին:

«Ասացի՝ թէ 2 էլ ջնջուել է ու նրան յաջորդել յ-ը. որովհետեւ 2, թէպէտ շատ աւելի ընդարձակ գործածութիւն ունէր

քան Վ-ը, որով և աւելի իրաւունք ապրե-
լու, սակայն ինք շատ փոքր լինելով,
զոհաբերուում է միւսի գեղեցիկ հասակին,
չէ՞ որ Սաւուղ էլ իր բարձր հասակի հա-
մար Հրէաներին թագաւոր ընտրուեց: Սա-
կայն զթասիրտ Արեղեանը նրան բոլորո-
վին չխեղդեց. այլ պահեց ոչ երկբար-
բառում, ինչպէս և մակարոյծի պաշտօնով
կպած եւին՝ և ձեռում. օրինակ՝ տերև,
տեւել: Բայց տողադարձի ժամանակ Վ-ը
հարկ է դառնայ գրաւի 2-ի տեղը, տերեւի,
տեւիլ. որովհետեւ այստեղ մնալով 2-ը,
մեր կոմիւնիստական կուլտուրային վտանգ
է սպառնում:

« Բաց ի սրանից՝ ու գրով սկսող բոլոր
բայերն ու բարդերը կրկին ձեւեր են ստա-
ցած. օրինակ, Վոլը՝ Վոլդրալ, և կ'ողբամ՝
չողբալ. Վորոշ և անորոշ, Վորդի և ա-
նորդի. նոյնպէս յերգ՝ յերգել, և կ'երգեմ՝
չերգել, ևն. ինչպէս վերևում տեսաք և
հական բայի վրայ: Որովհետեւ դուք պէտք
է գիտենաք՝ որ ձեւերի հարստութիւնը մի
մեծ յատկութիւն է լեզուների համար,
որից մինչև օրս զուրկ էր մնացել մերը՝
նախկին հայկաբանների անհոգութեան
պատճառով: Իսկ հիմի հայերէնը իր այդ
կրկնաձև բառերով դառնում է աշխարհիս
ամենից շքեղ ու եզակի բարբառը:

« Պէտք է ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրեմ
նոր ուղղագրութեան մի ուրիշ օգտակա-
րութեան վրայ, որ նրա գլխաւոր նպա-
տակներից մին է եղել, և որի վրայ շեշ-
տում է նոյն ինք Արեղեանը, թէ սրա-
նով « բառերի գրութիւնը կը կարճանա
և ժամանակի տնտեսում կը լինի¹ »: Օրի-
նակ, բոլոր եւ-ով սկսող բառերի սկիզբը
և ուրիշ շատերի մէջ մի յ է աւելանում,
ինչպէս տեսաք վերևում. միաձայն իւ
երկբարբառը երեք տառով գրուում է միշտ,
յոշդ, բյոշը, ծուլություն. բոլոր ու-ով
սկսող բառերը մի Վ էլ ստանում են, Վոչ,
Վոք, Վոր, Վորդի. ոյ գոյգի մէջ մտնում
է մի 2, բոշյն, լոշյս, կոշյր. և շատ ան-
գամ մի բառի վրայ երկու կամ երեք գիր
էլ աւելանում են, ինչպէս Վոլջոշյն, յեր-
կայնություն, յերկյուղածություն ևն: Տես-
նում էք. որքան տառերը շատանան,
նոյնքան բառերը կարճանում և ժամա-
նակի տնտեսում է լինում թէ գրողների
և թէ տպագրողների համար. և այս օգուտն
էլ կը պարտինք մեր յայտնի հայկաբանին:

« Այժմ տախտակի վրայ արտագրում
եմ այս լրագրից² մի գեղեցիկ նմոշ, որ-

1. Առաջնորդ Հայոց լեզվի նոր ուղղագրության.

2. Խորհրդային Հայաստան, 6 դեկտ. 1924.

պէս զի կարողանաք աւելի լաւ հասկա-
նալ իմ ասածները:

Միլիցիոն տերրիտորիայ սխառտմի բա-
նակի մասին գրովում ու խոսովում և ֆրան-
սիական մեծ հեղափոխության սրերից: Սո-
ցիալիստական շարժման հարող պրոլետա-
րիատը ունի իր բերքերակները, վորոնցից
ընկ. Շանդյադյանը, Բանգյադյանը, ժողովում, Կոմիտեներին՝ Գործիումի՝ Հիկկի՝ յեւ
Բանկոպի ակտիւ մեղում, նոյն պրոպետը
դրել և Արտատնտնտնի կողմիցիայի եխտում
դիակուսիոն կարգով, բերադրելով վորոշ
ունալ պայմաններ բարձրագիայի դեմ, վորը
յերագում և ինտերվենցիայի հաջող հետե-
վանքների մասին: Խոսել և նա յեւ թե պետք
և մատայանակացել սպորտը բարձրակի
սպորտիւ կազմակերպութեանը, ֆիզի-
քական տեխնիկայով ու պրովոկացիայի մի-
ջոցով: Կողմիցիան նրա հասցելին ուղացիա
սարքել և:

«Այս հայերէնը և ուղղագրութիւնը հիա-
նալի չէ՞ք գտնում, իմ բարի աշակերտներ:

- Հիանալի, հիանալի:
- Բոլորը հասկացաք, չէ՞:
- Բոլորը, բոլորը:
- Ուրախ եմ. այժմ գնացէք խաղա-
լու »:

Իսկ մեք երանի տանք Երեանի պա-

տանկութեան, որ այսպիսի հետաքրքրա-
կան դասախօսութեանց անպակաս վայելքն
ունի իւր զպրոցներու մէջ:

Դ

Ա. Պ. Ա. Շ. Ա. Ի.

Իբր երեք երկար տարիներ սահեցան
երեւանեան ուղղագրութեան վրայէն: Ի՞նչ
տրամադրութիւն կամ ի՞նչ հոգեկան վի-
ճակ ստեղծեց այն իրեն հետեողաց մէջ:
Կարգացինք ու լսեցինք անոր շնորհած
մեծ դիւրութիւնն ու զոհունակութիւնը թէ
ուսուցչաց և թէ ուսանողաց մէջ: Բայց
այդ բոլոր զրոյցները կեղծիք էին, ինչ-
պէս յետոյ երեւան եկաւ. որովհետեւ հա-
կառակը զարմանալի պիտի լինէր:

Նոր ուղղագրութեան հետ առաջին ան-
հաշտն եղաւ նոյն ինքն անոր հայրը: Կը
պատմուի՝ թէ Զրուան ծեր աստուածը
զոհեր մատոյց զաւակի մը համար, որ զար
ստեղծէր երկինքն ու երկիրը. և երկու
միանգամայն ունեցաւ: Երբ առաջին ան-
գամ իւր առջեւ ելաւ անոցմէ սեւադէմ
Արհմն, պոստեց ճերմակ յօնքերն ու մօրն-
չեց. «Իմ որդին անուշահոտ և լուսաւոր

է, և դու խաւարին և ժանգաճոտ ես» : Եւ իւր աստուածական գահը տուաւ շնորհագեղ Որմզդին, իսկ Արհմին՝ ժամանակաւոր իշխանութիւն մը միայն, պարգապէս յարգելու համար իւր ուխտը : Ուսկան ստեղծագործել երկունքն ալ, մին բարի և միւսը չար արարածները¹ : Այսպէս վարուեցաւ նաև Երեանի Զրուանը, որ հայկաբանութեան բարսմունքն ի ձեռին, երկնեց ու ծնաւ նոր ուղղագրութիւնը, և ինք նախ մերժեց այդ ձառագէժ ծնունդը, փարած մնալով իւր զգուած նախկին գեղեցկին, ինչպէս լսեցինք : Այնուհետև որմզդեան ուղղագրութիւնը շարունակեց բարի արդիւնքներ տալ արտասահմանի Հայութեան մէջ, և արհմեանը՝ չար արդիւնքներ Հայաստանի մէջ :

Արհմին ժամանակաւոր իշխանութիւնն աւարտելու մօտ կը թուի : Տեսանք գիտնական «բանվորների» ստորագրած տըրտունջներն անոր դէմ : Տեսանք նաև ղեկրևտեկր արծակող «քաղաքացիներու» խորհարհ խոստովանութիւնն այդ փորձին ձախողելու մասին, որ երևեցաւ Մարտապի մէջ². և ստորագրութիւնը կը կրէ

երևանեան քաղաքակրթութեան ոահվիրաներէն միոյն՝ Մակինցեանի : Այդ խոստովանութեան կարևորագոյն մասերը կը քաղեմ այստեղ, սրբագրուած ուղղագրական սխալներէն :

«Արտասահմանի բազմաթիւ հայ գաղութները, կ'ըսէ, Ասորիք, Կ. Պոլիս, Պարիզ, Եգիպտոս, Ամերիկա և այլն, ինչպէս և Վիեննայի և Վենետիկի Մխիթարեանների գիտնական հիմնարկութիւնները՝ մինչև այս օրս ոչ միայն չեն ընդունել այս նոր ուղղագրութիւնը, այլ և առիթ չեն թողնում ծաղրի ենթարկելու այդ ռեֆորմը, այդ «սխալագրութիւնը», ինչպէս նրանք անուանում են : (Մխիթարական է տեսնել՝ որ գէթ հայութեան ծաղրը, — զոր միայն կրնար ներշնչել այդ զրութիւնը, — ապարդիւն չէ մնացեր) : Պէտք է նկատել՝ որ նաև խորհրդային երկրում այս հարցի նկատմամբ կատարեալ համերաշխութիւն չկայ : Բաւական է յիշել Մալխասեանցի առարկութիւնները :... Նոյն իսկ մեր ընկերների շրջանում շատ կան այնպիսիները, որոնք ոչ միայն համաձայն չեն նոր ուղղագրութեան, այլ շարունակում են գրել հին ուղղագրութեամբ : Այս բոլորը մեզ ստիպում է այս հարցը նորից քննութեան ենթարկել, որ՝

1. Եգեիկ Կողբացի, Վենետիկ, 1826, էջ 113-15.

2. 5 Դեկտեմբերի 1924.

ինչպէս յայտնի է՝ լուծուեց կիսակատար կերպով »:

Եւ կ'առաջարկէ արեղեան խանգարումներէն զատ ուրիշներ ևս՝ բաղաձայն գրեւորու, որպէս զի աղճատանքը կատարեալ լինի: Կը յարէ՝ թէ Ուս. Մ'առ եւս «իբ հեղինակաւոր կարծիքն յայտնեց ի նպաստ ռեֆորմի», յառաջ բերելով անոր «հաւանութիւնը, այլ և ուրախութիւնը այն ձեռնարկի առիթով»։ քան զոր աւելին ալ կը պահանջէ, կ'ըսէ, նոյն բանասէրը այն է՝ բոլոր կովկասեան ազգաց գրերու միացումը:

Օտարագրի գիտնականի մը — թէև յարգելի իւր ասպարիզին մէջ — հաւանութիւնն ու պահանջը ղենել մեր առջև, հաստատելու համար հայ ուղղագրութեան խեղաթիւրման պէտքը, նշան է անշուշտ ստորագրող պարոնին աննպաստ համարման իւր և «ընկերների» սեպհական դատողութեան վրայ՝ հայ լեզուական խնդրոց մէջ, որոյ մասին թէ իրաւունք ունի, չենք համարձակիր ժխտել, և մեծապէս կը շնորհիք իւր խոնարհութենէն: Բայց չենք հանդուրժեր՝ որ մեր ազգային արժանապատուութիւնը կոխոտուի, մեզմէ հայերէն ուսած օտարականի մը խորհրդով ու ձեռքով քանդելով մեր այբուբենը, զոր երևա-

նի կուռքին անգամ չենք ներած տալաւին:

«Եթէ հայերենի ուղղագրութեան ռեֆորմին, կը շարունակէ Մակինցեան, վիճակուած է սառչել մնալ կէս ճանապարհին, այս դէպքում աւելի լաւ կը լինէր առանց այլևայլի դառնալ էլի հին ուղղագրութեան»։ (Սնկասկած. Լաւ է անագան քան ոչ երբեք): «Մենք կատարեալապէս համոզուեցինք՝ որ ընդունուած ռեֆորմը մեզ խզեց անջատեց արտասահմանի հայկական տարրերից»։ (Ճշմարտութիւն մը, որոյ դէմ խօսիլն ոճիր է): «Մեր ընկերները հաղորդում են՝ որ մեր խորհրդային հրատարակութիւնները չեն տարածուում՝ ուղղագրական պատճառով»։ (Յոռետեսութիւնը չափազանցութեան տարուած է հոս. մի՞ թէ է. Չարենցի հանճարեղ Պոկսկերկ իրենցմով չգրադեցուցին բոլոր հայ մամուլը, և այն՝ շնորհիւ նոյն ինքն Մակինցեանի): «Հէնց այս մի հանգամանքն այնքան ծանրակշիռ է, որ հարկադրում է նոր ուղղագրութիւնը վերացնելու մէջտեղից: Որովհետև պարզուեց՝ որ յօգուտ այս ուղղագրութեան մեր արած ամբողջ պրոպագանդը վիժեց»։ (Լաւ է գիտնալ՝ որ հին ուղղագրութեան դառնալէ վերջ ևս՝ Երևան իւր պրոպագանդի

հետ մեզ պէտք է տայ եսքիմերենի բառարանն ալ)։

Մակինցեան կը յարէ՝ թէ հայ խորհրդաշային իշխանութեան չորրորդ տարեգարձին՝ «մեր տօնը ամենեւին մթագնած չենք լինի՝ խոստովանելով անաջողութիւնը ուղղագրական ուժգործի գործում»։ (Բնական է. Սխալերով կ'ուսուցուի)։ «Իսկ եթէ Արեղեանի ուղղագրութիւնն ընդունուել է յաւիտեանս ժամանակաց, սա կը լինէր բացարձակ յետադիմութիւն», (ինչ որ սակայն երկու տարի յառաջ կը շփոթուէր բացարձակ յառաջադիմութեան հետ. և այդ շփոթութիւնը ոչ միակն է, ոչ վերջինը)։ «Զխօսելով դեռ այն մասին՝ որ Արեղեանը մեզ յետ է տանում մինչև 12րդ դարը»։ (Ինչ 12րդ դար. այդ խառնագագանը ոչ իսկ նախաջրհեղեղեան կմախքներու մէջ կարելի է գտնել։ Այդ հաշուով՝ Երևանի հայերէնն ալ մինչև ս. Մեսրոպ պիտի հանէք)։ «Նրա ուղղագրութիւնն այնքան է աշխուհակ (վերջապէս կը ձայնակցինք) հայերէն բառերի պատկերը, որ շատերն արդէն երկու և կէս տարի մի միայն այս նոր ուղղագրութեամբ կարգաւով հանդերձ՝ չեն կարողացել նրան ընտելանալ»։

Այս է եղեր ահա խորհրդային Հայաս-

տանի անխորհուրդ ձեռնարկին արդիւնքը, ուսկից կը մաղթեմ՝ որ փութով ազատին անոր ծանրութեան ներքև ճնշուած տառապեալ հոգիները, սկսեալ այդ բողոքարկու պարոնէն։

Ե

Ն Ո Ր Ս Խ Ա Լ

Սակայն մեր այդ կարգացած խոստովանութիւնը շփոթելու չենք ապաշխարողի մը զղջական ձայնին հետ։ Այդ խոստովանութեան ներքև ծածկուած է յափրացումը մեզքէ մը, և ծարաւը նորի մը։ Մակինցեանի վշտին առիթը՝ հին ուղղագրութենէ հեռացումը չէ, այլ այն՝ թէ անոր տրուած հարուածը դեռ շատ թեթեւ է, և «ոեֆորմը սառել մնացել կէս ճանապարհին»։ Այսինքն է՝ թէ արեղեան գրութեան նպատակը՝ անոր առաւելութիւնը չէ եղեր հին վրայ, այլ սկզբնաւորութիւն մը՝ ջնջելու անպայմանաբար հայ ուղղագրութիւնն ու գիրը գլխովին, արեղեանին յաջորդեցնելով լատինական այբուրենը. գաղափար մը, որոյ արձագանքը Մակինցեանէ յառաջ Երևանէն

հասաւ մեզ, ներկայ վիճակը կոչելով
«անցման ջրջան»։ Հայոց Ոստանն ամ-
բողջովին ու յաւերժաբար խզել կ'ուզէ
իւր կապը մեծ Հայեկացւոյն հետ. և ահա
թէ ինչ զօրաւոր պատճառէ շարժած։

Կովկասեան ազգերէն շատերը կը հաս-
կանան ու կը խօսին իրարու լեզու, բայց
առանց կարգալու գիրար։ Սրդ՝ «մի ընդ-
հանուր գիր (լատիններէն) մտցնելը, կ'ըսէ
Մակինցեան, հնարաւորութիւն կը տար
բազմալեզուեան կովկասցոց ոչ միայն խօ-
սել իրար հետ զանազան լեզուներով, այլ
և կարդալ զանազան լեզուներով, ծախսու-
նալ գրականութեան» և այլն։ Այդ բազմա-
լեզուները գրագէտներ են ուրեմն. որոնք
եթէ դրացի բարբառներու բառագրոց ու
քերականին ամբողջ ծանրութիւնը վերու-
ցեր են, չէին կարող մէկ կամ երկու օր
ալ նուիրել անոնց այբուբենին ծանօթու-
թեան. Եւ յետոյ ո՞վ կ'երաշխաւորէ այդ
օտար ցեղերուն հայ լեզուի ու գրակա-
նութեան ծանօթանալու բաղձանքը, երբ
ընդհանուր այբուբենի գաղափարը մշակող
երևանեցիք՝ իրենք անգամ անոնց ծանօ-
թանալու յօժարութեան ասպցոյցը չեն
ուզեր տալ մեզ։

«Մի քանի անգիր ազգեր, կը յարէ
Մակինցեանը, ինչպէս չուվաշները, չերե-

միսները քիչ ժամանակ առաջ ընդունել
էին ռուսերէն այբուբենն ու գիրը։ Բայց
արդէն յաջորդ հերթին՝ չերքեզների, ափ-
խազների համար կազմուեց մի այբուբեն,
որ հիմնուած է լատինական գրի վրայ։
Նոյնպէս վարուեցին և կիրգիզները։ Թիւր-
քերն ևս իրենց համար ստեղծեցին նոր
այբուբեն, որ դարձեալ հիմնուած է լա-
տինականի վրայ»։ Ուրեմն ռուս վարժա-
րաններէ ելած այդ պարոնայց համար
հայ ազգը բնաւ չի տարբերիր միւս կի-
սավայրենի, զրէ՝ գրականութենէ ու պատ-
մութենէ զուրկ ցեղերէն։ Չափազանց
պատիւ մեր ազգին և իւր երևանեցի ներ-
կայացուցչաց։

Շատ բնական էր՝ որ այդ անգիր ազգերը
քաղաքակիրթ ցեղերու կարգին անցնելու
համար՝ ստիպուած լինէին նոր գիր մ'առ-
նուլ, և առին. ու կովկասի թուրքերը
փոխեցին իրենց այբուբենը, որ լեզուին
դուռը չէր, այլ լեզուն անոր դուռը։ Մի՞
թէ ազոնց պատճառաւ Յոյները, Գերմա-
նացիք կամ Յապոնացիք փոխեցին կամ
պիտի փոխեն իրենց տառերը։ Կամ եթէ
յիշեալ կովկասեցի անգիրները փոխան
լատիններէնի՝ ընդունէին ուրիշ գիր մը,
եւրոպացի լատինագիր ազգերը պիտի հրա-
ժարէին իրենց տառերէն։ Քաղաքակիրթ

հին ազգերն ինչո՞վ ցոյց կու տան իրենց վաղեմի քաղաքակրթութիւնը, եթէ ոչ՝ իրենց սեպհական գրով ու գրականութեամբ: Հայուն ձեռքէն ինչո՞ւ կողոպտել այդ մեծ ազգերու կարգին պատկանելու փաստերը, և անգիրներու հետ խառնել, Հայուն՝ որ ապրիլ կ'ուզէ իբրեւ հին ու քաղաքակրթ ցեղ մը:

Ուրիշ հարցում մը. լատինական գիրը պիտի ջնջէ՞ հայկականը, թէ անոր հետ ստիպողաբար պիտի ուսուցուի վերջինն ալ: Եթէ հայերէնը պիտի դադարի, ուրեմն որոշուած է ծանր տապանաբար մը դնել մինչև ցարդ ապրած ու բարգաւաճած մեր անցեալ գրականութեան վրայ, որոյ հետ շատ աւելի անհաշտ է լատին գիրը քան երևանեան արդի աղճատանքը: Իսկ եթէ ամէն հայ — ինչ որ գործնականի մէջ անկարելի է — պիտի շարունակէ ուսանիլ հայ գիրն ալ, ինչո՞ւ մեր լեզուն զրկել իւր տառերէն, և ոչ մանաւանդ ըսել՝ թէ հայ այբուբենի հետ պէտք է ուսուցանել միւս լեզուաց բանալի առաջարկուած լատինականն ալ:

Մակինցեան յառաջ կը բերէ «հայերենին յարմարեցրած լատինական այբուբենը, որ մշակել է ընկ. Բոգդատիւր»:
Ո՞վ է այդ օտարաճուն տարօրինակ մարդը,

կամ ինչպէս իւր այդ ձեռնարկը կարելի է «ընկերի» գործ համարել: Եւ ըրածն ինչ է: Մեր այբուբենի մէկ մասին հետ յարմարող լատին գրերէն զատ՝ միւսերուն դէմ դրեր է բազմաթիւ յարմարագրեր, որոցմէ միւս ցեղերն ալ իրենց սեպհականները պիտի ունենան հարկաւ, և որոց ուսումը թէ Հայոց և թէ ուրիշ ազգերու համար արդէն բաւական աշխատանք կը պահանջէ, ինչպէս իրարու տառեր ուսանիլը: Ի՞նչ շահեցանք ուրեմն այդ անծանօթ «ընկերի» գործէն, զոր Մակինցեանը պանծանօք յառաջ կը նետէ:

«Որքան շուտ, կը շարունակէ, մենք արխիւը նետենք սահակ—մեսրոբեան անկյունավոր տգեղ և աչքերի համար փնապակար այբուբենը, այնքան շուտ կ'ազատուինք Արեղեանի ուղղագրութիւնից»:
— Ոչ, պարոն. ձեր կարծիքը կը յարմարի արխիւիս, բայց մեսրոբեան գիրը ոչ. և ձեր անկյունավոր ակնոցներն են՝ որ այդպէս կը ցուցնեն Հացեկացոյն գիւտը: Անոր գիրն ընդհակառակն բոլորածէ էր, ինչպէս կ'երևի ցարդ հին երկաթագիր զրչագրաց մէջ, և միջին դարն անկիւնաւորեց: Կարող էք և գովելի գործ պիտի կատարէք՝ մեսրոբեան նշանագրին վրայ բարեփոխել այժմեանը, ինչպէս արդէն

վենետիկ ըրած է մասամբ 52 էջի մէջ իմ տուած վկայութեան շեղագրին մէջ: Բայց և պէտք է մոռանալ՝ որ արդի անկիւնաւորէն աւելի փնասակար է արտասահմանի Հայութեան աչքերուն՝ Երեւանի տնկյուշնաւորը:

Մակինցեան կ'առաջարկէ այժմէն թոյլ տալ ամենուն՝ ըստ հաճոյս զրել լատիններէն ու հայերէն. և « մենք չենք կասկածում, կ'ըսէ, որ լիակատար ազատութեան դէպքում ամենակարճ ժամանակի ընթացքում յաղթութիւնը կը տանի լատինական գիրը: Արտասահմանի հայերին էլ աւելի հեշտ կը լինի համոզել լատինական գիրը գործածել քան Արեւելեանի ուղղագրութիւնը »: — Պատրանք մ'է, պարոնս, անոյշ պատրանք մը, եթէ կ'ուզէք, բայց միշտ պատրանք մը:

Կը հարցնեմ. ինչ ոճով պիտի փոխանակէ լատին այբուբենը հայ գրին. ըստ հին տառաշրջութեան, ինչպէս նշանակած է Բողղատիւր, թէ ըստ ներկայ արտասանութեանց: Առաջին պարագային՝ միայն երևանեցող պիտի ծառայէ այն, և հայ գաղթականութեանց ոչ, հնչումներու անհաւասարութեան պատճառաւ: Իսկ տառաշրջելով ըստ այժմեան ձայնից, երեւանեցիք իրենց արուեստական արտա-

սանութեան համեմատ՝ պիտի փոխանակեն զրերն այսպէս. բ-ի, պ-ք, գ-ց, կ-ւ, դ-ւ, տ-ւ և այլն. և գաղթականութիւնը ըստ իրենց հնչման ու տրամաբանօրէն՝ բ-ք, պ-ւ, գ-ւ, կ-ց, դ-ւ, տ-ւ: Որով « Բագրատունի, դպիր, կարգ » և այլն՝ մին պիտի տառաշրջէ Bagratuni, dpir, carg, և միւրը՝ Pacraduni, tbir, gare. զի այսպէս միայն կը լինի ներկայացնել բնիկ հնչումները: Եւ որովհետեւ անբնական է այս բաժանական դրութիւնը, պիտի ստեղծուի քան զներկայն յոռեզոյն վիճակ մը, Հայաստան գործածելով լատին տառերը, և գաղթականութիւնը պահելով մեսրոբեանը: Կը հետևի՝ որ լատինական գիրն աւելի փնասակար պիտի լինի քան արեւելեան ուղղագրութիւնը. և թէ հայ աւանդական գրութիւնն իւր այժմեան կրկնակ հնչումներով կը մնայ միակ յարմար նշանագիրը՝ կապելու իրարու հետ հայութեան բոլոր հատուածները:

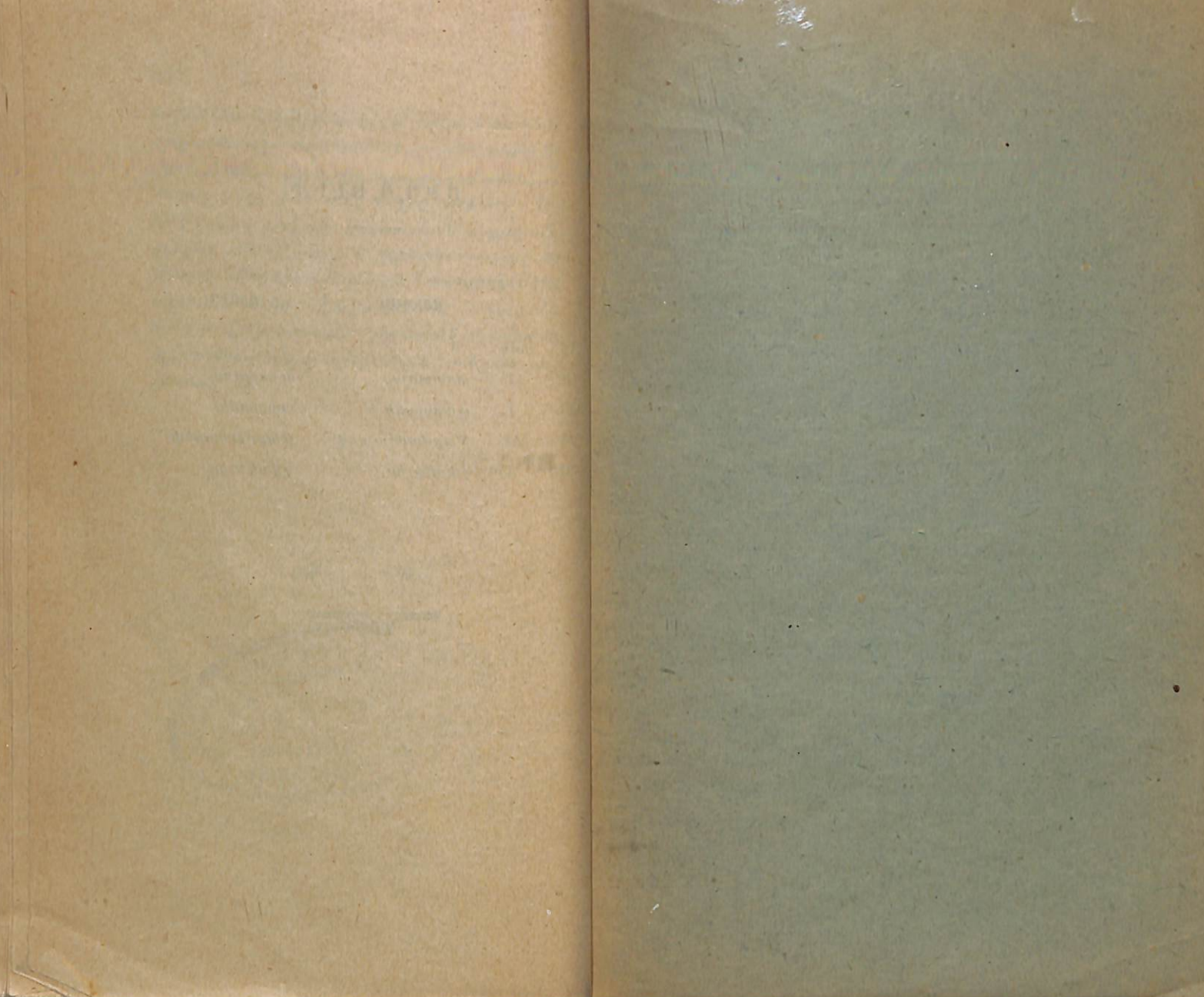
Եւ իմ այս ամէն նկատողութիւնը նախատեսել կու տան ինձ՝ թէ Երեւան իւր մտադրած երկրորդ փորձէն վերջ անգամ մ'ալ պիտի ստիպուի խոստովանիլ « առաջնորդութիւնը », զոր տեսաւ առաջին մեծագործը ու խոստովանալից փորձին վրայ: Որովհետեւ այս նորը կատարողն ալ մի և

նոյն մտայնութիւնն է. և որովհետեւ բա-
ցարձակապէս ճշմարիտ է լատին քերթո-
ղին առածը՝ թէ « Անարուեստ փախուստ
մեղաց յայլ իմն ածէ մոլորութիւն »: Եւ
եթէ երբեք յաջողի կովկասեան ազգերուն
զրեւու միութիւնը, և Երեւան տարուի և
ընկղմի անդարձաբար նոյն հոսանքին մէջ,
արտասահմանի Հայութեան երազած
քաղցր Հայաստանէն յիշատակ մը միայն
պիտի մնայ անոր այնուհետեւ. անցած յի-
շատակ մը:

ՈՒՂՂԵԼԻՓ

		ՎՐԻՊԱՆ	ՈՒՂԻՂ
էջ	տող		
18	17	արտառաց	արտառոց
23	1	պարտահի	պատահի
24	22	թարմատ(ա)րով	թարմատարով
30	4	շփոթուիր,	շփոթուիր

ՆՈՅՆ ԳՐԶԻ ԳՈՐԾԵՐԻՆ

ԵՐԿՈՒՄՆ ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ. — Նկարագիր տեղանման և օրինական հրդմանց, սնապաշտութեանց, դիւանց և ախտից հրդումներու, պաշտարանաց, բժժանաց և այլն. էջ 326. ֆր. 6.

ՃԱՇԵՐ ԵՒ ԽՆԺՈՅՔ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ. — Ընդարձակ նկարագիր մաշի և ամոր յարակից վայրերու, սպասուց, սովորութեանց, ընդունելութեանց, զեղծումներու և անոնց հետեւանաց անհատական ու քաղաքական կենաց մէջ. վա. նական մաշերու, ազապներու, կերակրոց խտրութեանց և այլն. էջ 504. ֆր. 7.

ՀԱՅ ԴՐՕՇՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. — Բնական պատկերագարդ հետազոտութիւնք քաղաքական և եկեղեցական հիմ դրօշներու վրայ. էջ 102. ֆր. 5.

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ԲՈՎ. — Յոյժ կարեւոր գործ մը՝ հայ քաղաքակրթութեան պատմութեան համար, որ մամրամասնօրէն կը խօսի հայ մանկտոյն սննդեան, կրօնական ու դպրոցական կրթութեան, ազնուականաց ու եկեղեցականաց դաստիարակութեան վրայ. Յետոյ կը նկարագրէ մարմնական կրթանաց յատուկ վայրերը, խաղերն ու զբօսանքները, և զինուորական հրահանգները. էջ 430. ֆր. 10.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆ ՀԱՅ ՏԱՐԱՋԻՆ. — Մեծագիր զեղատիպ հրատարակութիւն, զարգարուած 137 հիմ պատկերներով և 7 գումար ու 1 եռագրոյն տախտակներով. Առաջին մասը կը խօսի աշխարհիկ տարագներու վրայ, բաժնելով տասնութէկ շրջաններու, և կը ըզմանդակէ 26 դարերու նկարագիրը, ներկորդին միւթն է կղերին արտաքին ու սրբազան զգեստուց նկարագրութիւնը, մոյն. պէս վաճառանաց ու կուսանաց, Դ-ժըլ դարերու տնտղութեան մէջ. էջ իրը 500. ֆր. 40.

IMPRIMERIE ARMÉNIENNE

St. Lazare

VENISE (Italie)

« Ազգային գրադարան

NL0241073

